DIPLOMA IN SANSKRIT

Paper - III (Part - B)

SHABDAMANJARI / DHATUMANJARI

Directorate of Distance Education

Rashtriya Sanskrit Vidyapeetha

Tirupati - 517 501(A.P.)

UNIT; I : अजन्त-साधारणशब्दाः

I.0.परिचयः

I.1.लक्ष्याणि

I.2.1.अजन्त-साधारणशब्दाः

I.1.1.अजन्त(=अच् + अन्त)पुंलिङ्ग-साधारणशब्दाः।

I.1.2.अजन्त(=अच् + अन्त)स्त्रीलिङ्ग-साधारणशब्दाः।

I.1.3.अजन्त(=अच् +अन्त)नपुंसकलिङ्ग-साधारणशब्दाः।

I.3.उपसंहारः

I.4.अभ्यासः

I.0.परिचयः

भाषायां हि द्वौ मौलिकौ अंशौ स्तः। तयोः एकः, शब्दः। अपरः अर्थः। तत्र अर्थः नाम वस्तु वा विषयः वा भवति। सः च सर्वदा शब्देन एव बोध्यते। नाम, शब्दः एव= शब्दस्य उच्चारणम् एव, अर्थं बुद्धौ उपस्थापयति। शब्दप्रयोगं विना= शब्दस्य उच्चारणं विना अर्थः कदापि बुद्ध्युपारूढः भवितुं समर्थः न भवति। वस्तुनः वा विषयस्य वा अनुपस्थापकः शब्दः अपि न विद्यते। एवं शब्द-अर्थयोः सम्बन्धः अविनाभावः विद्यते।

शब्देन बोध्यमानः अर्थः (वस्तु वा, विषयः वा) अपि सदा यां काम् अपि क्रियां वहति एव । क्रियां अनाश्रित्य अर्थः नाम वस्तु वा, विषयः वा अवस्थातुं न प्रभवति। अतः वस्तु-क्रिययोः सम्बन्धः अपि अविनाभावः एव अस्ति। वस्तु-क्रिययोः मध्ये अविनाभावतया स्थितः सः सम्बन्धः १.क्रिया- तद्व्यापाराश्रय सम्बन्धः, २.क्रिया-तत्फलाश्रयसम्बन्धः, ३.क्रिया-तत्साधनसम्बन्धः, ४.क्रिया-तन्निमित्तसम्बन्धः, ५.क्रिया- तदवधि-सम्बन्धः, ६.क्रिया-तदाश्रयसम्बन्धः, इति षोढा विभक्तः अस्ति। सम्बन्ध न केवलं वस्तु-क्रिययोः एव, परं द्वयोः वस्तुनोः च कश्चन भवति।

एवं वस्तु-क्रिययोः मध्ये षोढा **विभक्तं** इमं सम्बन्धम् , द्वयोः वस्तुनोः च मध्ये स्थितं सम्बन्धं च प्रत्ययाः द्योतयन्ति। वस्तु-क्रिययोः मध्ये वा ,द्वयोः वस्तुनोः च मध्ये वा विभक्तम् इमं सम्बन्धं द्योतयन्ति इति कारणतः एव , तत्तत्सम्बन्धद्योतकानां प्रत्ययानां व्याकरणे विभक्तिः इति व्यवहारः जातः। एवं एकैकस्य शब्दस्य सप्त विभक्तयः भवन्ति। एकैकस्याः विभक्तेः त्रीणि वचनानि च भवन्ति। सप्तसु विभक्तिषु वचनत्रये विद्यमानानां एकविंशतिरूपाणां एकत्र समीकरणं कृतम्। एवं सुलभतया सरलतया अवगाहनासम्पादकतया च व्यवस्थीकृता एषा रूपराशिः एव संस्कृतव्याकरणे शब्दाः इति नाम्ना ख्यातिम् आप्ता। अस्मिन् पाठ्यभागे एतेषां केषाञ्चन शब्दानां परिचयः सम्पाद्यते।

I.1.लक्ष्याणि

संस्कृते वस्तु-क्रियासम्बन्धद्योतकाः पट्टिकारूपेण दीयमानाः शब्दाः प्रमुखं स्थानं वहन्ति। पट्टिकासु -सप्तसु विभक्तिषु , वचनत्रये ,स्थितानि शब्दानां रूपाणि अन्ते विद्यमानं वर्णं आधारीकृत्य कांश्चन विकारान् प्राप्नुवन्ति। तथा हि -शब्दाः अजन्ताः वा हलन्ताः वा भवन्ति। येषां शब्दानां अच् =अ.इ.उ.ऋ.ए.ओ.ऐ.औ.वर्णाः अन्ते भवन्ति ते अजन्तशब्दाः भवन्ति।येषां शब्दानां हल् =ह.य.व.र.ल.ञ.म.ङ.ण.न.झ.भ.घ.ढ.ध.ज.ब.ग.ड.द. ख.फ.छ.ठ.थ.च.ट.त.क.प.श.ष.स.ह.वर्णाः भवन्ति ते हलन्तशब्दाः भवन्ति। अजन्तत्वं हलन्तत्वं च शब्दानां रूपेषु विकारसम्पादनाय अन्यतमं कारणं भवति।

एवं लिङ्गं पुरस्कृत्य अपि शब्दरूपाणि अपरान् कांश्चन विकारान् प्राप्नुवन्ति। तथा हि ; संस्कृते स्थिताः शब्दाः सर्वे त्रिषु वर्गेषु समीकृताः भवन्ति। ते च वर्गाः १.पुंलिगशब्दाः २.स्त्रीलिंगशब्दाः ३.नपुंसकलिंगशब्दाः भवन्ति। तेषु पुंलिगशब्दाः कतिपयान् विकारान् आप्नुवन्ति। स्त्रीलिंगशब्दाः अपरान् कतिपयान् परिणामान् वहन्ति। नपुंसकलिंगशब्दाः अन्यादृशान् कतिपयान् विपरिणामान् प्राप्नुवन्ति। सप्तसु

विभक्तिषु , वचनत्रये शब्दानां रूपेषु विकारसम्पादने अजन्तत्वम्, हलन्तत्वम्, लिङ्गं च कीदृशान् विकारान् वहति इत्यंशं अत्र ज्ञातुं प्रभवामः। एतत् पाठायांशस्य अध्ययनेन -

* शब्दानाम् अन्तं निर्णेतुं प्रभवति।
*एकैकस्य शब्दस्य सप्त विभक्तयः भवन्ति इति बोद्धुं शक्नोति।
*एकैकस्याः विभक्तेः त्रीणि वचनानि भवन्ति इति अवगन्तुं पारयति।
*सप्तसु विभक्तिषु, वचनत्रये , अजन्तपुंलिगशब्दानां रूपाणि ज्ञातुं समर्थः भवति।
*सप्तसु विभक्तिषु, वचनत्रये , अजन्तस्त्रीलिगशब्दानां रूपाणि लिखितुं प्रभवति।
*सप्तसु विभक्तिषु, वचनत्रये , अजन्तनपुंसकलिगशब्दानां रूपाणि पठितुं शक्नोति।

I.2.1.अजन्त(=अच् + अन्त)पुंलिङ्ग-साधारणशब्दाः।

I.2.1.1.अजन्तेषु(=अच् + अन्त)अकारान्तः पुंलिङ्गः रामशब्दः।

अकारान्तः पुंलिङ्गः '**राम**' शब्दः

विभक्तिः	**एकवचनम्**	**द्विवचनम्**	**बहुचवनम्**
प्रथमा	रामः	रामौ	रामाः
सम्बोधनप्रथमा	हे राम	हे रामौ	हे रामाः
द्वितीया	रामं	रामौ	रामान्
तृतीया	रामेण	रामाभ्याम्	रामैः
चतुर्थी	रामाय	रामाभ्याम्	रामेभ्यः
पञ्चमी	रामात्	रामाभ्याम्	रामेभ्यः
षष्ठी	रामस्य	रामयोः	रामाणाम्
सप्तमी	रामे	रामयोः	रामेषु

एवं कृष्णः, गोविन्दः, मुकुन्दः, शिवः, निलयः, वृक्षः, **इत्यादयः**

I.2.1.2.अजन्तेषु(=अच् + अन्त)इकारान्तः पुंलिङ्गः हरिशब्दः।

इकारान्तः पुंलिङ्गो '**हरि**' शब्दः

विभक्तिः	**एकवचनम्**	**द्विवचनम्**	**बहुवचनम्**
प्रथमा	हरिः	हरी	हरयः
सम्बोधनप्रथमा	हे हरे	हे हरी	हे हरयः
द्वितीया	हरिं	हरी	हरीन्
तृतीया	हरिणा	हरिभ्याम्	हरिभिः
चतुर्थी	हरये	हरिभ्याम्	हरिभ्यः
पंचमी	हरेः	हरिभ्याम्	हरिभ्यः
षष्ठी	हरेः	हर्योः	हरीणाम्
सप्तमी	हरौ	हर्योः	हरिषु

एवं कविः, अग्निः, रविः, दाशरथिः, **इत्यादयः** ।

I.2.1.3.अजन्तेषु(=अच् + अन्त)उकारान्तः पुंलिङ्गः शम्भुशब्दः।

उकारान्तः पुंलिङ्गो '**शम्भु**' शब्दः।

विभक्तिः	**एकवचनम्**	**द्विवचनम्**	**बहुचवनम्**
प्रथमा	शम्भुः	शम्भू	शम्भवः
सम्बोधनप्रथमा	हे शम्भो	हे शम्भू	हे शम्भवः
द्वितीया	शम्भुम्	शम्भू	शम्भून्

तृतीया	शम्भुना	शम्भुभ्याम्	शम्भुभिः
चतुर्थी	शम्भुवे	शम्भुभ्याम्	शम्भुभ्यः
पञ्चमी	शम्भ्वोः	शम्भुभ्याम्	शम्भुभ्यः
षष्ठी	शम्भ्वोः	शम्भ्वोः	शम्भूनाम्
सप्तमी	शम्भौ	शम्भ्वोः	शम्भुषु

एवम्, विष्णुः, गुरुः, भानुः, विधुः, **इत्यादयः।**

I.2.1.4.अजन्तेषु(=अच् + अन्त)ऋकारान्तः पुंलिङ्गः धातृशब्दः।

ऋकारान्तः पुंलिङ्गो **'धातृ'** शब्दः।

विभक्तिः	**एकवचनम्**	**द्विवचनम्**	**बहुचवनम्**
प्रथमा	धाता	धातारौ	धातारः
सम्बोधनप्रथमा	हे धातः	हे धातारौ	हे धातारः
द्वितीया	धातारम्	धातारौ	धातृन्
तृतीया	धात्रा	धातृभ्याम्	धातृभिः
चतुर्थी	धात्रे	धातृभ्याम्	धातृभ्यः
पञ्चमी	धातुः	धातृभ्याम्	धतृभ्यः
षष्ठी	धातुः	धात्रोः	धातृणाम्
सप्तमी	धातरि	धात्रोः	धातृषु

एवम्, शास्ता, कर्ता, **इत्यादयः।**

I.2.1.5.अजन्तेषु(=अच् + अन्त)ऋकारान्तः पुंलिङ्गः पितृशब्दः।

ऋकारान्तः पुंलिङ्गो **'पितृ'** शब्दः।

विभक्तिः	**एकवचनम्**	**द्विवचनम्**	**बहुचवनम्**
प्रथमा	पिता	पितरौ	पितरः
सम्बोधनप्रथमा	हे पितः	हे पितरौ	हे पितरः
द्वितीया	पितरम्	पितरौ	पितृन्
तृतीया	पित्रा	पितृभ्याम्	पितृभिः
चतुर्थी	पित्रे	पितृभ्याम्	पितृभ्यः
पञ्चमी	पितुः	पितृभ्याम्	पितृभ्यः
षष्ठी	पितुः	पित्रोः	पितृणाम्
सप्तमी	पितरि	पित्रोः	पितृषु

एवम्, जामाता, भ्राता, **इत्यादयः।**

I.2.1.6.अजन्तेषु(=अच् + अन्त)ओकारान्तः पुंलिङ्गः गोशब्दः

ओकारान्तः पुंलिङ्गः **गो** शब्दः

विभक्तिः	**एकवचनम्**	**द्विवचनम्**	**बहुचवनम्**
प्रथमा	गौः	गावौ	गावः
सम्बोधनप्रथमा	हे गौः	हे गावौ	हे गावः
द्वितीया	गां	गावौ	गाः
तृतीया	गवा	गोभ्याम्	गोभिः
चतुर्थी	गवे	गोभ्याम्	गोभ्यः
पञ्चमी	गोः	गोभ्याम्	गोभ्यः

षष्ठी	गोः	गवोः	गवाम्
सप्तमी	गवि	गावोः	गोषु

एवम्, सुद्यौः, स्मृत्यौः, **इत्यादयः**

I.2.2.अजन्त(=अच् + अन्त)स्त्रीलिङ्ग-साधारणशब्दाः।

I.2.2.1.अजन्तेषु(=अच्+ अन्त)आकारान्तः स्त्रीलिङ्गः रमाशब्दः।

आकारान्तःस्त्रीलिंङ्गो **'रमा'** शब्दः ।

विभक्तिः	**एकवचनम्**	**द्विवचनम्**	**बहुचवनम्**
प्रथमा	रमा	रमे	रमाः
सम्बोधनप्रथमा	हे रमे	हे रमे	हे रमाः
द्वितीया	रमाम्	रमे	रमाः
तृतीया	रमया	रमाभ्याम्	रमाभिः
चतुर्थी	रमायै	रमाभ्याम्	रमाभ्यः
पञ्चमी	रमायाः	रमाभ्याम्	रमाभ्यः
षष्ठी	रमायाः	रमयोः	रमाणाम्
सप्तमी	रमायाम्	रमयोः	रमासु

एवम्, सीता, भामा, **इत्यादयः।**

I.2.2.2.अजन्तेषु(=अच् + अन्त)इकारान्तः स्त्रीलिङ्गः मतिशब्दः।

इकारान्तः स्त्रीलिंगः **'मति'** शब्दः।

विभक्तिः	**एकवचनम्**	**द्विवचनम्**	**बहुचवनम्**
प्रथमा	मतिः	मती	मतयः
सम्बोधनप्रथमा	हे मते	हे मती	हे मतयः
द्वितीया	मति	मती	मतीः
तृतीया	मत्या	मतिभ्याम्	मतिभिः
चतुर्थी	मत्यै,मतये	मतिभ्याम्	मतिभ्यः
पञ्चमी	मत्याः,मतेः	मतिभ्याम्	मतिभ्यः
षष्ठी	मत्याः,मतेः	मत्योः	मतीनाम्
सप्तमी	मत्याम्, मतौ	मत्योः	मतिषु

एवं रुचिः, घृणिः इत्यादयः

I.2.2.3.अजन्तेषु(=अच् + अन्त)ईकारान्तः स्त्रीलिङ्गः गौरीशब्दः।

ईकारान्तः स्त्रीलिङ्गो **'गौरी'** शब्दः

विभक्तिः	**एकवचनम्**	**द्विवचनम्**	**बहुचवनम्**
प्रथमा	गौरी	गौयौ	गौर्यः
सम्बोधनप्रथमा	हे गौरि	हे गौर्यो	हे गौर्यः
द्वितीया	गौरीं	गौर्यो	गोरीः
तृतीया	गौर्या	गोरीभ्याम्	गौरीभिः
चतुर्थी	कौर्यो	गौरीभ्याम्	गौरीभ्यः
पञ्चमी	गौर्याः	गौरीभ्याम्	गौरीभ्यः
षष्ठी	गौर्याः	गौर्योः	गौरीणाम्
सप्तमी	गौर्याम्	गौर्योः	गोरीषु

एवं वाणी, नदी, इत्यादयः

I.2.2.4.अजन्तेषु(=अच् + अन्त)उकारान्तः स्त्रीलिङ्गः धेनुशब्दः।

उकारान्तः स्त्रीलिंगः **'धेनु'** शब्दः

विभक्तिः	**एकवचनम्**	**द्विवचनम्**	**बहुचवनम्**
प्रथमा	धेनुः	धेनू	धेनवः
सम्बोधनप्रथमा	हे धेनो	हे धेनू	हे धेनवः
द्वितीया	धेनुं	धेनू	धेनूः
तृतीया	धेन्वा	धेनुभ्याम्	धेनुभिः
चतुर्थी	धेन्वै,धेनवे	धेनुभ्याम्	धेनुभ्यः
पञ्चमी	धेन्वाः,धेनोः	धेनुभ्याम्	धेनुभ्यः
षष्ठी	धेन्वाः,धेनोः	धेन्वोः	धेनूनाम्
सप्तमी	धेन्वाम्, धेनौ	धेन्वोः	धेनुषु

एवं तनुः,इषुः,पटुः,इत्यादयः

I.2.2.5.अजन्तेषु(=अच्+अन्त)ऊकारान्तः स्त्रीलिङ्गः वधूशब्दः।

ऊकारान्तः स्त्रीलिंगो **'वधू'** शब्दः।

विभक्तिः	**एकवचनम्**	**द्विवचनम्**	**बहुचवनम्**
प्रथमा	वधूः	वध्वौ	वध्वः
सम्बोधनप्रथमा	हे वधु	हे वध्वौ	हे वध्वः
द्वितीया	वधूम्	वध्वौ	वधूः
तृतीया	वध्वा	वधूभ्याम्	वधूभिः
चतुर्थी	वध्वै	वधूभ्याम्	वधूभ्यः
पञ्चमी	वध्वाः	वधूभ्याम्	वधूभ्यः
षष्ठी	वध्वाः	वध्वोः	वधूनाम्
सप्तमी	वध्वाम्	वध्वोः	वधूषु

एवम्, तनूः, चमूः, **इत्यादयः**

I.2.2.6.अजन्तेषु(=अच्+ अन्त)ऋकारान्तः स्त्रीलिङ्गः मातृशब्दः

ऋकारान्तः स्त्रीलिंगो **'मातृ'** शब्दः

विभक्तिः	**एकवचनम्**	**द्विवचनम्**	**बहुचवनम्**
प्रथमा	माता	मातरौ	मातरः
सम्बोधनप्रथमा	हे मातः	हे मातरौ	हे मातरः
द्वितीया	मातरं	मातरौ	मातॄः
तृतीया	मात्रा	मातृभ्याम्	मातृभिः
चतुर्थी	मात्रे	मातृभ्याम्	मातृभ्यः
पञ्चमी	मातुः	मातृभ्याम्	मातृभ्यः
षष्ठी	मातुः	मात्रोः	मातॄणाम्
सप्तमी	मातरि	मात्रोः	मातृषु

एवम्, याता, ननान्दा, दुहिता, **इत्यादयः**

I.2.3.अजन्तनपुंसकलिङ्गसाधारणशब्दाः

I.2.3.1.अजन्तेषु(=अच्+अन्त)अकारान्तः नपुंसकलिङ्गः ज्ञानशब्दः।

अकारान्तः नपुंसकलिङ्गः **'ज्ञान'** शब्दः ।

विभक्तिः	**एकवचनम्**	**द्विवचनम्**	**बहुचवनम्**
प्रथमा	ज्ञानम्	ज्ञाने	ज्ञानानि
सम्बोधनप्रथमा	हे ज्ञान	हे ज्ञाने	हे ज्ञानानि
द्वितीया	ज्ञानम्	ज्ञाने	ज्ञानानि
तृतीया	ज्ञानेन	ज्ञानाभ्याम्	ज्ञानैः
चतुर्थी	ज्ञानाय	ज्ञानाभ्याम्	ज्ञानेभ्यः
पञ्चमी	ज्ञानात्	ज्ञानाभ्याम्	ज्ञानेभ्यः
षष्ठी	ज्ञानस्य	ज्ञानयोः	ज्ञानानाम्
सप्तमी	ज्ञाने	ज्ञानयोः	ज्ञानेषु

एवम्, धनम्, वनम्, फलम्, **इत्यादयः।**

I.2.3.2.अजन्तेषु(=अच्+अन्त)इकारान्तः नपुंसकलिङ्गः वारिशब्दः।

इकारान्तः नपुंसकलिङ्गो **'वारि'** शब्दः।

विभक्तिः	**एकवचनम्**	**द्विवचनम्**	**बहुचवनम्**
प्रथमा	वारि	वारिणी	वारीणि
सम्बोधनप्रथमा	हे वारे,हे वारि	हे वारिणी	हे वारीणि
द्वितीया	वारि	वारिणी	वारीणि
तृतीया	वारिणा	वारिभ्याम्	वारिभिः
चतर्थी	वारिणे	वारिभ्याम्	वारिभ्यः
पञ्चमी	वारिणः	वारिभ्याम्	वारिभ्यः
षष्ठी	वारिणः	वारिणोः	वारीणाम्
सप्तमी	वारिणि	वारिणोः	वारिषु

एवम्, कराघ्रि, पादपाणि, हरहरि, **इत्यादयः ।**

I.2.3.3.अजन्त(=अच् + अन्त)इकारान्तः नपुंसकलिङ्गः शुचिशब्दः।

इकारान्तः नपुंसकलिङ्गो **'शुचि'** शब्दः।

विभक्तिः	**एकवचनम्**	**द्विवचनम्**	**बहुचवनम्**
प्रथमा	शुचि	शुचिनी	शुचीनि
सम्बोधनप्रथमा	हे शुचे,हे शुचि	हे शुचिनी	हे शुचीनि
द्वितीया	शुचि	शुचिनी	शुचीनि
तृतीया	शुचिना	शुचिभ्याम्	शुचिभिः
चतुर्थी	शुचिने,शुचये	शुचिभ्याम्	शुचिभ्यः
पञ्चमी	शुचिनः,शुचेः	शुचिभ्याम्	शुचिभ्यः
षष्ठी	शुचिनः,शुचेः	शुचिनोः,शुच्योः	शुचीनाम्
सप्तमी	शुचिनि,शुचौ	शुचिनः,शुच्योः	शुचिषु

एवम्, शिवताति, नीलरुचि, **इत्यादयः ।**

I.2.3.4.अजन्त(=अच्+अन्त)उकारान्तः नपुंसकलिङ्गः मधुशब्दः।

उकारान्तः नपुंसकलिङ्गः **'मधु'** शब्दः।

विभक्तिः	**एकवचनम्**	**द्विवचनम्**	**बहुचवनम्**
प्रथमा	मधु	मधुनी	मधूनि
सम्बोधनप्रथमा	हे मधो,हेमधु	हे मधुनी	हे मधूनि
द्वितीया	मधु	मधुनी	मधूनि
तृतीया	मधुना	मधुभ्याम्	मधुभिः
चतुर्थी	मधुने	मधुभ्याम्	मधुभ्यः
पञ्चमी	मधुनः	मधुभ्याम्	मधुभ्यः
षष्ठी	मधुनः	मधुनोः	मधूनाम्
सप्तमी	मधुनि	मधुनोः	मधुषु

एवम्, अम्बु, जत्रु, श्मश्रु, **इत्यादयः।**

I.2.3.5.अजन्त(=अच् + अन्त)उकारान्तः नपुंसकलिङ्गः मृदुशब्दः।

उकारान्तः नपुंसकलिङ्गः **'मृदु'** शब्दः।

विभक्तिः	**एकवचनम्**	**द्विवचनम्**	**बहुचवनम्**
प्रथमा	मृदु	मृदुनी	मृदूनि
सम्बोधनप्रथमा	हे मृदो,हे मृदु	हे मृदुनी	हे मृदूनि
द्वितीया	मृदु	मृदूनी	मृदूनि
तृतीया	मृदुना	मृदुभ्याम्	मृदुभिः
चतुर्थी	मृदुने,मृदवे	मृदुभ्याम्	मृदुभ्यः
पञ्चमी	मृदुनः,मृदोः	मृदुभ्याम्	मृदुभ्यः
षष्ठी	मृदुनः,मृदोः	मृदुनोः,मृद्वोः	मृदूनाम्
सप्तमी	मृदुनि,मृदोः	मृदुनोः,मृद्वोः	मृदुषु

एवम्, पटु, हृदयालु ,**इत्यादयः**

I.2.3.6.अजन्त(=अच् +अन्त)ऋकारान्तः नपुंसकलिङ्गः कर्तृशब्दः।

ऋकारान्तः नपुंसकलिङ्गः **'कर्तृ'** शब्दः।

विभक्तिः	**एकवचनम्**	**द्विवचनम्**	**बहुचवनम्**
प्रथमा	कर्तृ	कर्तृणी	कर्तृणि
सम्बोधनप्रथमा	हे कर्तः,हे कर्तृ	हे कर्तृणी	हे कर्तृणि
द्वितीया	कर्तृ	कर्तृणी	कर्तृणी
तृतीया	कर्तृणा,कर्त्रा	कर्तृभ्यां	कर्तृभिः
चतुर्थी	कर्तृणे,कर्त्रे	कर्तृभ्यां	कर्तृभ्यः
पञ्चमी	कर्तृणः,कर्तुः	कर्तृभ्यां	कर्तृभ्यः
षष्ठी	कर्तृणः,कर्तुः	कर्तृणोः,कर्त्रोः	कर्तृणाम्
सप्तमी	कर्तृणि,कर्तरि	कर्तृणोः,कर्त्रोः	कर्तृषु

एवम्, भोक्तृ, गन्तृ, हन्तृ, **इत्यादयः ।**

I.3.उपसंहारः

एवम् अस्मिन् पाठ्यांशे , अजन्तानाम्, नाम अकारान्त-इकारान्त-उकारान्त-ऋकारान्त-ओकारान्त-शब्दानां ,त्रिषु लिङ्गेषु, सप्तसु विभक्तिषु, त्रिषु वचनेषु च विकारान् जानान्ति। शब्दरूपाणां स्वरूपं च जानान्ति । एवम् अत्र प्रदर्शितेभ्यः इतरेषाम् अजन्तपुंलिंगानां कृष्ण-मुकुन्द-इत्यादि अकारान्तशब्दानाम्, कवि-रवि इत्यादि इकारान्तशब्दानाम्, विधु-विष्णु इत्यादि उकारान्तशब्दानाम्, शास्तृ,कर्तृइत्यादि ऋकारान्तशब्दानां च रूपाणि जानाति। तत्तदन्तानां शब्दानां रूपेषु साम्यं वैषम्यं च अवगन्तुं पारयन्ति।

I.4.अभ्यासः

अ). रामशब्दवत् कृष्ण,मुकुन्द, शिव, निलय ,वृक्ष शब्दानां रूपाणि लिखत ?

इ). हरिशब्दवत् कवि-रवि-दाशरथिशब्दानां रूपाणि लिखत ?

उ). गौरीशब्दवत् वाणी,नदी,शब्दयोः रूपाणि लिखत ?

ऋ). वधूशब्दवत् तनू-चमू-शब्दयोः रूपाणि लिखत ?

ए). ज्ञानशब्दवत् धन-वन-फल-शब्दानां रूपाणि लिखत ?

ओ).शुचिशब्दवत् शिवताति,नीलरुचि,शब्दयोः रूपाणि लिखत ?

UNIT; II : सर्वनामशब्दाः

II.0. परिचयः
II.1. लक्ष्याणि
II.2. सर्वनामशब्दाः
- **II.2.1.'सर्व'** शब्दः
- **II.2.2.'तद्'** शब्दः
- **II.2.3. 'कतर'** शब्दः
- **II.2.4.'यद्'** यच्छब्दः
- **II.2.5.'एतद्' शब्दः**
- **II.2.6.'किम्'** शब्दः
- **II.2.7.इदम्** शब्दः।
- **II.2.8.'अदस्'** शब्दः
- **II.2.9.'युष्मद्'** शब्दः
- **II.2.10. 'अस्मद्'** शब्दः
- **II.2.11.** अकारान्तपुंलिङ्गाः केचन सर्वनामशब्दाः
- **II.2.12. ' उभय '** शब्दः (द्विवचनरहितः)
- **II.2.13. ' भवत् '** शब्दः

II.3. उपसंहारः
II.4. अभ्यासः

II.0. परिचयः

प्रतिभाषायां सर्वनामशब्दाः वर्तन्ते। एते शब्दाः प्रथमं कीर्तितस्य नामवाचकस्य परामर्शकाः भवन्ति। वाक्येषु नामवाचकस्य पुनः पुनः आवृत्तिं वारयन्ति। वाक्यप्रयोगेषु लाघवम् आर्जयन्ति। एतेषु अपि अजन्ताः हलन्ताः च शब्दाः वर्तन्ते। तेषां रूपाणि साधारणशब्देभ्यः विलक्षणतया विद्यन्ते। युष्मद्- अस्मद् इति शब्दद्वयं विहाय , एते त्रिषु लिङ्गेषु भिन्नभिन्नान्येव रूपाणि वहन्ति। सर्वनामशब्दानां रूपाणि कथं भिन्नानि भवन्ति, कियन्ति वा विलक्षणानि भवन्ति इत्यंशः अस्मिन् पाठ्यांशे अवगन्तुं शक्यते। प्रधानतया अत्र, सर्वनामशब्दानाम्= त्रिषु लिङ्गेषु सप्तसु विभक्तिषु वचनत्रये स्थितानां रूपाणां, स्वरूपस्य परिचयः अत्र लभ्यते।

II.1. लक्ष्याणि

सर्वनामशब्दाः प्राचुर्येण अजन्ताः भवन्ति। तत्रापि अकारन्ताः अधिकतया, इकारान्तास्तु अत्यल्पतया च विद्यन्ते। हलन्ताः अपि केचन विद्यन्ते। एषु केचन पुषान् परामृशन्ति,ते पुंलिगशब्दाः भवन्ति। केचन स्त्रियः परामृशन्ति,ते स्त्रीलिगशब्दाः भवन्ति। केचन देशं परामृशन्ति। अपरे केचन कालं परामृशन्ति। तत्रापि केचन देशगतं कालगतं .दूरं परामृशन्ति। अन्ये केचन देशगतं कालगतं .सामीप्यं परामृशन्ति। सामान्यतः देशगतं कालगतं, दूरं सामीप्यं च बोधयन्तः सर्वनामशब्दाः अव्ययानि भवन्ति।एते नपुंसकलिङ्गशब्दाः भवन्ति। विकारान् पदे पदे न प्राप्नुवन्ति। पुरुषपरामर्शकाः स्त्रीपरामर्शकाः च सर्वनामशब्दाः अनेकान् विकारान् वहन्ति। नपुंसकलिंगशब्दास्तु प्रथम-द्वितीयविभक्ती विहाय, अवशिष्टासु विभक्तिषु , पुंलिगरूपाणि एव भजन्ते।

II.2. सर्वनामशब्दाः

एते सर्वान् पराम्रष्टुं योग्याः शब्दाः भवन्ति। सर्वेषां नामामि सर्वनामानि, नाम सर्वान् पराम्रष्टुम् अर्हाणि नामानि सर्वनामानि इत्यर्थः।सर्व, विश्व, डतर, डतम, कतर, कतम, यतर, यतम, ततर, ततम, एकतर, एकतम, अन्य, अन्यतर, इतर, त्व, सम, सिम, नेम, पूर्व, पर, अवर, दक्षिण, उत्तर, अपर, स्व, अधर, अन्तर, एक, उभ, उभय, द्वि, त्वत्, भवत्, तद्, त्यद्, यद्, एतद्, युष्मद्, अस्मद्, किम्, इदम्, अदस्, एते सर्वनामशब्दाः भवन्ति।

II.2.1.'**सर्व**' शब्दः

II.2.1.1.पुंलिङ्गः '**सर्व**' शब्दः

अकारान्तः पुलिंगः '**सर्व**' शब्दः

विभक्तिः	**एकवचनम्**	**द्विवचनम्**	**बहुचवनम्**
प्रथमा	सर्वः	सर्वौ	सर्वे
सम्बोधनप्रथमा	हे सर्व	हे सर्वौ	हे सर्वे
द्वितीया	सर्वम्	सर्वौ	सर्वान्
तृतीया	सर्वेण	सर्वाभ्याम्	सर्वैः
चतुर्थी	सर्वस्मै	सर्वाभ्याम्	सर्वेभ्यः
पञ्चमी	सर्वस्मात्	सर्वाभ्याम्	सर्वेभ्यः
षष्ठी	सर्वस्य	सर्वयोः	सर्वेषाम्
सप्तमी	सर्वस्मिन्	सर्वयोः	सर्वेषु

एवम्, विश्वादि-सिम-शब्दपर्यन्तानां एकशब्दस्य च रूपाणि

II.2.1.2.स्त्रीलिङ्गः '**सर्व** शब्दः

आकारान्तः स्त्रीलिङ्गः '**सर्वा**' शब्दः

विभक्तिः	**एकवचनम्**	**द्विवचनम्**	**बहुचवनम्**
प्रथमा	सर्वा	सर्वे	सर्वाः
सम्बोधनप्रथमा	हे सर्वे	हे सर्वे	हे सर्वाः
द्वितीया	सर्वाम्	सर्वे	सर्वाः
तृतीया	सर्वया	सर्वाभ्याम्	सर्वाभिः
चतुर्थी	सर्वस्यै	सर्वाभ्याम्	सर्वाभ्यः
पञ्चमी	सर्वस्याः	सर्वाभ्याम्	सर्वाभ्यः
षष्ठी	सर्वस्याः	सर्वयोः	सर्वासाम्
सप्तमी	सर्वस्याम्	सर्वयोः	सर्वासु

एवम्, विश्वशब्दप्रभृति **उभय**शब्दपर्यन्तानां रूपाणि ।

II.2.1.3.नपुंसकलिंगः '**सर्व**' शब्दः

अकारान्तः नपुंसकलिंगः '**सर्व**' शब्दः

विभक्तिः	**एकवचनम्**	**द्विवचनम्**	**बहुचवनम्**
प्रथमा	सर्वम्	सर्वे	सर्वाणि
सम्बोधनप्रथमा	हे सर्व	हे सर्वे	हे सर्वाणि
द्वितीया	सर्वम्	सर्वे	सर्वाणि
तृतीया	सर्वेण	सर्वाभ्याम्	सर्वैः

चतुर्थी	सर्वस्मै	सर्वाभ्याम्	सर्वेभ्यः
पञ्चमी	सर्वस्मात्	सर्वाभ्याम्	सर्वेभ्यः
षष्ठी	सर्वस्य	सर्वयोः	सर्वेषाम्
सप्तमी	सर्वस्मिन्	सर्वयोः	सर्वेषु

एवम्, विश्वशब्दस्य, एकतरशब्दस्य, त्वत्-शब्दादारभ्य उभयशब्दपर्यन्तानां **च रूपाणि।**

II.2.2.'**तद्**' शब्दः

II.2.2.1.पुंलिंगः '**तद्**' शब्दः

दकारान्तः पुंलिंगः 'तद्' शब्दः।

विभक्तिः	**एकवचनम्**	**द्विवचनम्**	**बहुचवनम्**
प्रथमा	सः	तौ	तान्
द्वितीया	तम्	तौ	तान्
तृतीया	तेन	ताभ्याम्	तैः
चतुर्थी	तस्मै	ताभ्याम्	तेभ्यः
पञ्चमी	तस्मात्	ताभ्याम्	तेभ्यः
षष्ठी	तस्य	तयोः	तेषाम्
सप्तमी	तस्मिन्	तयोः	तेषु

एवम् स्यः, स्त्यौ, स्त्ये- स्त्यम्, स्त्यौ,स्त्यान् **इत्यादि तद् शब्दवत्।**

II.2.2.2.स्त्रीलिंगः '**तद्**' **शब्दः**

दकारान्तः स्त्रीलिंगः 'तद्' शब्दः ।

विभक्तिः	**एकवचनम्**	**द्विवचनम्**	**बहुचवनम्**
प्रथमा	सा	ते	ताः
द्वितीया	ताम्	ते	ताः
तृतीया	तया	ताभ्याम्	ताभिः
चतुर्थी	तस्यै	ताभ्याम्	ताभ्यः
पञ्चमी	तस्याः	ताभ्याम्	ताभ्यः
षष्ठी	तस्याः	तयोः	तासाम्
सप्तमी	तस्याम्	तयोः	तासु

अवधेयम्-तद्,यद्,एतद्,युष्मद्,अस्मद्,इदम्,अदस् शब्दानां सम्बोधनप्रथमाविभक्तिः न भवति इति।

II.2.2.3.नपुंसकलिंगः '**तद्**' शब्दः

दकारान्तनपुंसकलिंगः 'तद्' शब्दः

विभक्तिः	**एकवचनम्**	**द्विवचनम्**	**बहुचवनम्**
प्रथमा	तत्	ते	तानि
द्वितीया	तत्	ते	तानि
तृतीया	तेन	ताभ्याम्	तैः
चतुर्थी	तस्मै	ताभ्याम्	तेभ्यः
पञ्चमी	तस्मात्	ताभ्याम्	तेभ्यः
षष्ठी	तस्य	तयोः	तेषाम्
सप्तमी	तस्मिन्	तयोः	तेषु

II.2.3. **'कतर'** शब्दः

अकारान्तनपुंसकलिङ्गः **'कतर'** शब्दः ।

विभक्तिः	**एकवचनम्**	**द्विवचनम्**	**बहुचवनम्**
प्रथमा	कतरत्	कतरे	कतराणि
द्वितीया	कतरत्	कतरे	कतराणि
तृतीया	कतरेण	कतराभ्याम्	कतरैः
चतुर्थी	कतरस्मै	कतराभ्याम्	कतरेभ्यः
पञ्चमी	कतरस्मात्	कतराभ्याम्	कतरेभ्यः
षष्ठी	कतरस्य	कतरयोः	कतराणाम्
सप्तमी	कतरस्मिन्	कतरयोः	कतरेषु

एवम्, कतम-यतर-यतम-ततर-ततम-एकतम-अन्य-अन्यतर-इतर-शब्दानां रूपाणि भवन्ति।

II.2.4.'**यद्**' यच्छब्दः

II.2.4.1.पुंलिंगः'**यद्**' यच्छब्दः

दकारान्तः पुंलिंगो **'यद्'** यच्छब्दः।

विभक्तिः	**एकवचनम्**	**द्विवचनम्**	**बहुचवनम्**
प्रथमा	यः	यौ	ये
द्वितीया	यम्	यौ	यान्
तृतीया	येन	याभ्याम्	यैः
चतुर्थी	यस्मै	याभ्याम्	येभ्यः
पञ्चमी	यस्मात्	याभ्याम्	येभ्यः
षष्ठी	यस्य	ययोः	येषाम्
सप्तमी	यस्मिन्	ययोः	येषु

II.2.4.2.स्त्रीलिंगो **'यद्' शब्दः**

दकारान्तः स्त्रीलिंगो 'यद्' शब्दः।

विभक्तिः	**एकवचनम्**	**द्विवचनम्**	**बहुचवनम्**
प्रथमा	या	ये	याः
द्वितीया	याम्	ये	याः
तृतीया	यया	याभ्याम्	याभिः
चतुर्थी	यस्यै	याभ्याम्	याभ्यः
पञ्चमी	यस्याः	याभ्याम्	याभ्यः
षष्ठी	यस्याः	ययोः	यासाम्
सप्तमी	यस्याम्	ययोः	यासु

II.2.4.3.नपुंसकलिङ्गः **'यद्'** शब्दः

दकारान्दः नपुंसकलिङ्गः **'यद्'** शब्दः।

विभक्तिः	**एकवचनम्**	**द्विवचनम्**	**बहुचवनम्**
प्रथमा	यत्	ये	यानि
द्वितीया	यत्	ये	यानि
तृतीया	येन	याभ्याम्	यैः

चतुर्थी	यस्मै	याभ्याम्	येभ्यः
पञ्चमी	यस्मात्	याभ्याम्	येभ्यः
षष्ठी	यस्य	ययोः	येषाम्
सप्तमी	यस्मिन्	ययोः	येषु

II.2.5.'एतद्' शब्दः

II.2.5.1.पुंलिङ्गो 'एतद्' शब्दः

दकारान्तः पुंलिङ्गो 'एतद्' शब्दः

विभक्तिः	**एकवचनम्**	**द्विवचनम्**	**बहुचवनम्**
प्रथमा	एषः	एतौ	एते
द्वितीया	एतम्,एनम्	एतौ,एनौ	एतान्,एनान्
तृतीया	एतेन, एनेन	एताभ्याम्	एतैः
चतुर्थी	एतस्मै	एताभ्याम्	एतेभ्यः
पञ्चमी	एतस्मात्	एताभ्याम्	एतेभ्यः
षष्ठी	एतस्य	एतयोः,एनयोः	एतेषाम्
सप्तमी	एतस्मिन्	एतयोः,एनयोः	एतेषु

II.2.5.2.स्त्रीलिङ्गः 'एतद्' शब्दः

दकारान्तः स्त्रीलिङ्गः 'एतद्' शब्दः ।

विभक्तिः	**एकवचनम्**	**द्विवचनम्**	**बहुचवनम्**
प्रथमा	एषा	एते	एताः
द्वितीया	एताम्, एनाम्	एते,एने	एताः, एनाः
तृतीया	एतया,एनया	एताभ्याम्	एताभिः
चतुर्थी	एतस्यै	एताभ्याम्	एताभ्यः
पञ्चमी	एतस्याः	एतभ्याम्	एताभ्यः
षष्ठी	एतस्याः	एतयोः,एनयोः	एतासाम्
सप्तमी	एतस्याम्	एतयोः,एनयोः	एतासु

II.2.5.3.नपुंसकलिङ्गः 'एतद्' शब्दः

दकारान्तः नपुंसकलिङ्गः **'एतद्'** शब्दः।

विभक्तिः	**एकवचनम्**	**द्विवचनम्**	**बहुचवनम्**
प्रथमा	एतत्	एते	एतानि
द्वितीया	एतत्,एनत्,	एते,एने	एतानि,एनानि
तृतीया	एतेन, एनेन	एताभ्याम्	एतैः
चतुर्थी	एतस्मै	एताभ्याम्	एतेभ्यः
पञ्चमी	एतस्मात्	एताभ्याम्	एतेभ्यः
षष्ठी	एतस्य	एतयोः,एनयोः	एतेषाम्
सप्तमी	एतस्मिन्	एतयोः,एनयोः	एतेषु

II.2.6.**'किम्'** शब्दः

II.2.6.1.पुंलिंगः **'किम्'** शब्दः

मकारान्तः पुंलिंगः **'किम्'** शब्दः।

विभक्तिः	**एकवचनम्**	**द्विवचनम्**	**बहुचवनम्**
प्रथमा	कः	कौ	के
द्वितीया	कम्	कौ	कान्
तृतीया	केन	काभ्याम्	कैः
चतुर्थी	कस्मै	काभ्याम्	केभ्यः
पञ्चमी	कस्मात्	काभ्याम्	केभ्यः
षष्ठी	कस्य	कयोः	केषाम्
सप्तमी	कस्मिन्	कयोः	केषु

II.2.6.2.स्त्रीलिङ्गः **किम्** शब्दः

मकारान्तः स्त्रीलिङ्गः **किम्** शब्दः

विभक्तिः	**एकवचनम्**	**द्विवचनम्**	**बहुचवनम्**
प्रथमा	का	के	काः
द्वितीया	काम्	के	काः
तृतीया	कया	काभ्याम्	काभिः
चतुर्थी	कस्यै	काभ्याम्	काभ्यः
पञ्चमी	कस्याः	काभ्याम्	काभ्यः
षष्ठी	कस्याः	कयोः	कासाम्
सप्तमी	कस्याम्	कयोः	कासु

II.2.6.3.नपुंसकलिङ्गः **किम्** शब्दः।

मकारान्तः नपुंसकलिङ्गः **किम्** शब्दः।

विभक्तिः	**एकवचनम्**	**द्विवचनम्**	**बहुचवनम्**
प्रथमा	किम्	के	कानि
द्वितीया	किम्	के	कानि
तृतीया	केन	काभ्याम्	कैः
चतुर्थी	कस्मै	काभ्याम्	केभ्यः
पञ्चमी	कस्मात्	काभ्याम्	केभ्यः
षष्ठी	कस्य	कयोः	केषाम्
सप्तमी	कस्मिन्	कयोः	केषु

II.2.7.**इदम्** शब्दः।

II. 2.7.1.मकारान्तः पुंलिङ्गः **इदम्** शब्दः।

मकारान्तः पुंलिङ्गः **इदम्** शब्दः।

विभक्तिः	**एकवचनम्**	**द्विवचनम्**	**बहुचवनम्**
प्रथमा	अयम्	इमौ	इमे
द्वितीया	इमम्, एनम्	इमौ,एनौ	इमान्,एनान्
तृतीया	अनेन, एनेन	आभ्याम्	एभिः
चतुर्थी	अस्मै	आभ्याम्	एभ्यः
पञ्चमी	अस्मात्	आभ्याम्	एभ्यः
षष्ठी	अस्य	अनयोः,एनयोः	एषाम्
सप्तमी	अस्मिन्	अनयोः,एनयोः	एषु

II.2.7.2. स्त्रीलिङ्गः **इदम्** शब्दः

मकारान्तः स्त्रीलिङ्गः **इदम्** शब्दः

विभक्तिः	**एकवचनम्**	**द्विवचनम्**	**बहुचवनम्**
इयम्	इमे		इमाः
इमाम्,एनाम्	इमे,एने		इमाः, एनाः
अनया,एनया	आभ्याम्		आभिः
अस्यै	आभ्याम्		आभ्यः
अस्याः	आभ्याम्		आभ्यः
अस्याः	अनयोः,एनयोः		आसाम्
अस्याम्	अनयोः,एनयोः		आसु

II.2.7.3.नपुंसकलिङ्गः **इदम्** शब्दः ।

मकारान्तः नपुंसकलिङ्गः **इदम्** शब्दः ।

विभक्तिः	**एकवचनम्**	**द्विवचनम्**	**बहुचवनम्**
प्रथमा	इदम्	इमे	इमानि
द्वितीया	इदम्,एनत्	इमे,एने	इमानि,एनानि
तृतीया	अनेन, एनेन	आभ्याम्	एभिः
चतुर्थी	अस्मै	आभ्याम्	एभ्यः
पञ्चमी	अस्मात्	आभ्याम्	एभ्यः
षष्ठी	अस्य	अनयोः,एनयोः	एषाम्
सप्तमी	अस्मिन्	अनयोः,एनयोः	एषु

II.2.8.'**अदस्**' शब्दः

II.2.8.1. पुंलिंगः '**अदस्**' शब्दः

सकारान्तः पुंलिंगः '**अदस्**' शब्दः

विभक्तिः	**एकवचनम्**	**द्विवचनम्**	**बहुचवनम्**
प्रथमा	असौ	अमू	अमी
द्वितीया	अमुम्	अमू	अमून्
तृतीया	अमुना	अमूभ्याम्	अमीभिः

चतुर्थी	अमुष्मै	अमूभ्याम्	अमीभ्यः
पञ्चमी	अमुष्मात्	अमूभ्याम्	अमीभ्यः
षष्ठी	अमुष्य	अमुयोः	अमीषाम्
सप्तमी	अमुष्मिन्	अमुयोः	अमीषु

II.2.8.2. स्त्रीलिङ्गः **'अदस्'** शब्दः।

सकारान्तः स्त्रीलिङ्गः **'अदस्'** शब्दः।

विभक्तिः	**एकवचनम्**	**द्विवचनम्**	**बहुचवनम्**
प्रथमा	असौ	अमू	अमूः
द्वितीया	अमूम्	अमू	अमूः
तृतीया	अमुया	अमूभ्याम्	अमूभिः
चतुर्थी	अमुष्यै	अमुभ्याम्	अमूभ्यः
पञ्चमी	अमुष्याः	अमूभ्याम्	अमूभ्यः
षष्ठी	अमुष्याः	अमुयोः	अमूषाम्
सप्तमी	अमूष्याम्	अमुयोः	अमूषु

II.2.8.3. नपुंसकलिङ्गः **'अदस्'** शब्दः ।

सकारान्तः नपुंसकलिङ्गः **'अदस्'** शब्दः ।

विभक्तिः	**एकवचनम्**	**द्विवचनम्**	**बहुचवनम्**
प्रथमा	अदः	अमू	अमूनि
द्वितीया	अदः	अमू	अमूनि
तृतीया	अमुना	अमूभ्याम्	अमीभिः
चतुर्थी	अमुष्मै	अमूभ्याम्	अमीभ्यः
पञ्चमी	अमुष्मात्	अमूभ्याम्	अमीभ्यः
षष्ठी	अमुष्य	अमुयोः	अमीषाम्
सप्तमी	अमुष्मिन्	अमुयोः	अमीषु

II.2.9.**'युष्मद्'** शब्दः

दकारान्तः त्रिषु लिङ्गेषु सरूपः **'युष्मद्'** शब्दः

विभक्तिः	**एकवचनम्**	**द्विवचनम्**	**बहुचवनम्**
प्रथमा	त्वं	युवाम्	यूयम्
द्वितीया	त्वाम्, त्वा	युवाम्, वाम्	युष्मान्, वः
तृतीया	त्वया	युवाभ्याम्	युष्माभिः
चतुर्थी	तुभ्यम्, ते	युवाभ्याम्, वाम्	युष्मभ्यम्, वः
पञ्चमी	त्वत्	युवाभ्याम्	युष्मत्
षष्ठी	तव, ते	युवयोः, वाम्	युष्माकम्, वः
सप्तमी	त्वयि	युवयोः	युष्मासु

II.2.10. 'अस्मद्' शब्दः

दकारान्तः त्रिषु लिङ्गेषु सरूपः **'अस्मद्'** शब्दः

विभक्तिः	**एकवचनम्**	**द्विवचनम्**	**बहुचवनम्**
प्रथमा	अहम्	आवाम्	वयम्
द्वितीया	माम्, मा	आवाम्, नौ	अस्मान्, नः
तृतीया	मया	आवाभ्याम्	अस्माभिः
चतुर्थी	मह्यम्, मे	आवाभ्याम्, नौ	अस्मभ्यम्, नः
पञ्चमी	मत्	आवाभ्याम्	अस्मत्
षष्ठी	मम, मे	आवयोः, नौ	अस्माकम्, नः
सप्तमी	मयि	आवयोः	आस्मासु

II.2.11. अकारान्तपुंलिङ्गाः केचन सर्वनामशब्दाः

II.2.11.1. 'नेम' शब्दः

अकारान्तः पुंलिङ्गः **'नेम'** शब्दः

विभक्तिः	**एकवचनम्**	**द्विवचनम्**	**बहुचवनम्**
प्रथमा	नेमः	नेमौ	नेमे, नेमाः
सं.प्रथमा	हे नेम	हे नेमौ	हे नेमे, हो नेमाः
द्वितीया	नेमम्	नेमौ	नेमान्
तृतीया	नेमेन	नेमाभ्याम्	नेमैः
चतुर्थी	नेमस्मै	नेमाभ्याम्	नेमेभ्यः
पञ्चमी	नेमस्मात्	नेमाभ्याम्	नेमेभ्यः
षष्ठी	नेमस्य	नेमयोः	नेमेषाम्
सप्तमी	नेमस्मिन्	नेमयोः	नेमेषु

II.2. 11.2. ' पूर्व ' शब्दः

अकारान्तः पुंलिङ्गः **' पूर्व '** शब्दः

विभक्तिः	**एकवचनम्**	**द्विवचनम्**	**बहुचवनम्**
प्रथमा	पूर्वः	पूर्वौ	पूर्वे, पूर्वाः
सं.प्रथमा	हे पूर्व	हे पूर्वौ	हे पूर्वे, हे पूर्वाः
द्वितीया	पूर्वम्	पूर्वौ	पूर्वान्
तृतीया	पूर्वेण	पूर्वाभ्याम्	पूर्वैः
चतुर्थी	पूर्वस्मै	पूर्वाभ्याम्	पूर्वेभ्यः
पञ्चमी	पूर्वस्मात्,पूर्वात्	पूर्वाभ्याम्	पूर्वेभ्यः
षष्ठी	पूर्वस्य	पूर्वयोः	पूर्वेषाम्
सप्तमी	पूर्वस्मिन्, पूर्वे	पूर्वयोः	पूर्वेषु

एवम्, प्रथम-अवर-दक्षिण-उत्तर-अपर-अधर-त्व-अन्तर-शब्दानां रूपाणि ज्ञेयानि।

II.2.11.3.' **उभ** ' शब्दः। (नित्यद्विवचनान्तः)

II.2.11.3.1.पुंलिंगः' **उभ** ' शब्दः। (नित्यद्विवचनान्तः)

अकारान्तः पुंलिङ्गः ' **उभ** ' शब्दः। (नित्यद्विवचनान्तः)

विभक्तिः	**एकवचनम्**	**द्विवचनम्**	**बहुचवनम्**
प्रथमा	……..	उभौ	……..
द्वितीया	……..	उभौ	…….
तृतीया	……..	उभाभ्याम्	…….
चतुर्थी	……..	उभाभ्याम्	…….
पञ्चमी	…….	उभाभ्याम्	…….
षष्ठी	…….	उभयोः	…….
सप्तमी	…….	उभयोः	…….

II.2. 11.3. 2.स्त्रीलिङ्गः' **उभा** ' शब्दः। (नित्यद्विवचनान्तः)

आकारान्तः स्त्रीलिङ्गः ' **उभा** ' शब्दः। (नित्यद्विवचनान्तः)

विभक्तिः	**एकवचनम्**	**द्विवचनम्**	**बहुचवनम्**
प्रथमा	……..	उभे	……..
द्वितीया	……..	उभे	…….
तृतीया	……..	उभाभ्याम्	…….
चतुर्थी	……..	उभाभ्याम्	…….
पञ्चमी	…….	उभाभ्याम्	…….
षष्ठी	…….	उभयोः	…….
सप्तमी	…….	उभयोः	…….

II.2. 11.3.3. नपुंसकलिङ्गः ' **उभ** ' शब्दः। (नित्यद्विवचनान्तः)

अकारान्तः नपुंसकलिङ्गः ' **उभ** ' शब्दः। (नित्यद्विवचनान्तः)

विभक्तिः	**एकवचनम्**	**द्विवचनम्**	**बहुचवनम्**
प्रथमा	……..	उभे	……..
द्वितीया	……..	उभे	…….
तृतीया	……..	उभाभ्याम्	…….
चतुर्थी	……..	उभाभ्याम्	…….
पञ्चमी	…….	उभाभ्याम्	…….
षष्ठी	…….	उभयोः	…….
सप्तमी	…….	उभयोः	……

II.2.12. ' **उभय** ' शब्दः (द्विवचनरहितः)

अकारान्तः पुंलिंगः ' **उभय** ' शब्दः (द्विवचनरहितः)

विभक्तयः	**एकवचनम्**	**द्विवचनम्**	**बहुवचनम्**
प्रथमा	उभयः	....	उभये
द्वितीया	हे उभय	....	हे उभये
तृतीया	उभयम्	....	उभयान्
चतुर्थी	उभयेन	....	उभयैः
पञ्चमी	उभयस्मै	....	उभयेभ्यः
षष्ठी	उभयस्मात्	....	उभयेषाम्
सप्तमी	उभयस्मिन्	....	उभयेषु

II.2.13. ' **भवत्** ' शब्दः

II.2.13.1. तकारान्तः पुंलिंगः ' **भवत्** ' शब्दः

तकारान्तः पुंलिंगः ' **भवत्** ' शब्दः

विभक्तयः	**एकवचनम्**	**द्विवचनम्**	**बहुवचनम्**
प्रथमा	भवान्	भवन्तौ	भवन्तः
सं.प्रथमा	हे भवन्	हे भवन्तौ	हे भवन्तः
द्वितीया	भवन्तम्	भवन्तौ	भवतः
तृतीया	भवता	भवद्भ्याम्	भवद्भिः
चतुर्थी	भवते	भवद्भ्याम्	भवद्भ्यः
पञ्चमी	भवतः	भवद्भ्याम्	भवद्भ्यः
षष्ठी	भवतः	भवतोः	भवताम्
सप्तमी	भवति	भवतोः	भवत्सु

II.2.13.2. ईकारान्तः स्त्रीलिङ्गः ' **भवती** ' शब्दः

ईकारान्तः स्त्रीलिङ्गः ' **भवती** ' शब्दः

विभक्तयः	**एकवचनम्**	**द्विवचनम्**	**बहुवचनम्**
प्रथमा	भवती	भवत्यौ	भवत्यः
सं.प्रथमा	हे भवति	हे भवत्यौ	हे भवत्यः
द्वितीया	भवतीम्	भवत्यौ	भवतीः
तृतीया	भवत्या	भवतीभ्याम्	भवतीभिः
चतुर्थी	भवत्यै	भवतीभ्याम्	भवतीभ्यः
पञ्चमी	भवत्याः	भवतीभ्याम्	भवतीभ्यः
षष्ठी	भवत्याः	भवत्योः	भवतीनाम्
सप्तमी	भवत्याम्	भवत्योः	भवतीषु

II.3. उपसंहारः

एवम् , अत्र कतिपयानां सर्वनामशब्दानां रूपाणि प्रदर्शितानि। प्रमुखानां तद्, यद्, एतद्, किम्, इदम् , अदस् शब्दानां रूपाणि त्रिषु लिङ्गेषु, सप्तसु विभक्तिषु निरूपितानि। उभ-उभयशब्दयोः रूपाणि,निर्दिष्टानि। भवत् शब्दस्य पुंलिङ्गे स्त्रीलिङ्गे च रूपाणि च निरूपितानि।

II.4. अभ्यासः

1.सर्वनामशब्दानां पुंलिङ्गरूपेषु साम्यं वैषम्यं च लिखत ?

2.सर्वनामशब्दानां नपुंसकलिङ्गरूपेषु साम्यं वैषम्यं च लिखत ?

III;UNIT: संख्यावाचकशब्दाः

III.0.परिचयः

III.1.लक्ष्याणि

III.2.संख्यावाचकशब्दाः

III.2.1. 'एक' शब्दः (नित्यैकवचनान्तः)

III.2.1.1.अकारान्तः पुंलिङ्गः 'एक' शब्दः (नित्यैकवचनान्तः)

III.2.1.2.आकारान्तः स्त्रीलिङ्गः 'एका' शब्दः (नित्यैकवचनान्तः)

III.2.1.3.अकारान्तः नपुंसकलिङ्गः 'एक' शब्दः (नित्यैकवचनान्तः)

III.2.2. 'द्वि' शब्दः (नित्य द्विवचनान्तः)

III.2.2.1.इकारान्तः पुंलिङ्गः 'द्वि' शब्दः (नित्यद्विवचनान्तः)

III.2.2.2.इकारान्तः स्त्रीलिङ्गः 'द्वि' शब्दः (नित्यद्विवचनान्तः)

III.2.2.3.इकारान्तः नपुंसकलिङ्गः 'द्वि' शब्दः (नित्यद्विवचनान्तः)

III.3.उपसंहारः

III.4.अभ्यासः

III.0.परिचयः

प्रतिभाषायां बहुविधानि पदानि भवन्ति। तानि कदाचित् नामवाचकानि भवन्ति। कदाचित् क्रियावाचकानि भवन्ति। कदाचित् कानिचित् पदानि बन्धुत्वं ख्यापयन्ति। कानिचित् सङ्ख्यां बोधयन्ति, कानिचित् प्रत्येकशः समुदायं कथयन्ति। कानिचित् देशम्, कानिचित् कालं च बोधयन्ति। एवं स्थिते वस्तुगतां सङ्ख्यां ये बोधयन्ति ते एव सङ्ख्यावाचकाः शब्दाः इति उच्यन्ते। सङ्ख्यावाचकशब्दानां प्रतिभाषायां प्रामुख्यम् वर्तते एव। एकैकस्य सङ्ख्यावाचकस्य कृते एकैकः स्वभावः विद्यते। सः च स्वभावः शास्त्रकारैः तत्र तत्र निरूपितः अस्ति । परम् अस्माभिः सङ्ख्यायाः स्वभावम् अनवगत्य एव , स्थूलतः अवगमनाय सङ्ख्यावाचकानां प्रयोगः क्रियते। अत्र पाठ्यांशे कतिपयानां सङ्ख्यावाचकशब्दानां रूपपरिचयः दीयते।

III.1.लक्ष्याणि

एकैकस्य सङ्ख्यावाचकस्य कृते एकैकः स्वभावः विद्यते। ISOLATION= दूरतः , पृथक् , अद्वितीयतया=एकाकितया अवस्थानम्, सजातीयवस्त्वन्तरशून्यत्वम् एकस्य= एकशब्दस्य, स्वभावः अस्ति। अन्योन्यता, सहवासः, अविनाभावः, द्विशब्दस्य स्वभावः भवति। सजातीयवस्तुगतबहुत्वं त्र्यादीनां स्वभावः। एवं स्थिते सजातीयद्वितीयवस्तुनः शून्यत्वेन एकशब्दस्य, द्वित्व-बहुत्वबोधकत्वं नोपपद्यते। अतः एव एकशब्दः नित्यं एकवचनान्तः सम्पन्नः। एवम् एव,अविनाभावेन अवस्थानात् एकत्वस्य बोधकत्वं, सजातीय**तृतीय**वस्तुनः शून्यत्वेन बहुत्वस्य बोधकत्वं च द्विशब्दस्य नोपपद्यते। अतः द्विशब्दः नित्यं द्विवचनान्तः सम्पन्नः। सजातीयवस्तुगतबहुत्वस्यैव स्वभावत्वेन त्र्यादीनां एकत्व-द्वित्वयोः बोधकत्वं न उपपद्यते। अतः **त्रि** आदिशब्दाः नित्यं बहुवचनान्ताः सम्पन्नाः। एतत् स्वभावानुगुणतया एव त्रिषु लिङ्गेषु एक-द्वि शब्दरूपाणां स्वरूपबोधनम् अत्र उद्दिष्टम् अस्ति। एतत् पाठ्यांशस्य अध्ययनेन-

सङ्ख्यावाचकशब्दानां स्वभावं ज्ञातुं प्रभवति।

एकशब्दस्य नित्यैकवचनान्ततां समर्थयितुं पारयति।

द्विशब्दस्य नित्यद्विवचनान्ततायाः वाहकतां अवगच्छति।

एकशब्दस्य त्रिषु लिङ्गेषु एकवचनान्तरूपाणि पठितुं समर्थः भवति।

द्विशब्दस्य त्रिषु लिङ्गेषु द्विवचनान्तरूपाणि लिखितुं पारयति।

III.2.संख्यावाचकशब्दाः

III.2.1. 'एक' शब्दः (नित्यैकवचनान्तः)

III.2.1.1.अकारान्तः पुंलिङ्गः 'एक' शब्दः (नित्यैकवचनान्तः)

अकारान्तः पुंलिङ्गः 'एक' शब्दः (नित्यैकवचनान्तः)।

विभक्तिः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुचवनम्
प्रथमा	एकः	......	......
द्वितीया	एकं	......	......
तृतीया	एकेन	......	......
चतुर्थी	एकस्मै	......	......
पञ्चमी	एकस्मात्	......	......
षष्ठी	एकस्य	......	......
सप्तमी	एकस्मिन्	......	......

III.2.1.2.आकारान्तः स्त्रीलिङ्गः 'एका' शब्दः (नित्यैकवचनान्तः)

आकारान्तः स्त्रीलिङ्गः 'एका' शब्दः (नित्यैकवचनान्तः)।

विभक्तिः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुचवनम्
प्रथमा	एका	......	......
द्वितीया	एकाम्	......	......
तृतीया	एकया	......	......
चतुर्थी	एकस्यै	......	......
पञ्चमी	एकस्याः .	.....	......
षष्ठी	एकस्याः	......	......
सप्तमी	एकस्याम्	......	......

III.2.1.3.अकारान्तः नपुंसकलिङ्गः 'एक' शब्दः (नित्यैकवचनान्तः)

अकारान्तः नपुंसकलिङ्गः 'एक' शब्दः (नित्यैकवचनान्तः)।

विभक्तिः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुचवनम्
प्रथमा	एकम्	......	......
द्वितीया	एकम्	......	......
तृतीया	एकेन	......	......
चतुर्थी	एकस्मै	......	......
पञ्चमी	एकस्मात्	.....	......
षष्ठी	एकस्य	......	......
सप्तमी	एकस्मिन्	......	......

III.2.2. 'द्वि' शब्दः (नित्यं द्विवचनान्तः)

III.2.2.1.इकारान्तः पुंलिङ्गः 'द्वि' शब्दः (नित्यद्विवचनान्तः)

इकारान्तः पुंलिङ्गः **'द्वि'** शब्दः (नित्य द्विवचनान्तः)

विभक्तिः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुचवनम्
प्रथमा	......	द्वौ	......
द्वितीया	......	द्वौ	......
तृतीया	......	द्वाभ्याम्	......
चतुर्थी	......	द्वाभ्याम्	......
पञ्चमी	....	द्वाभ्याम्	......
षष्ठी	......	द्वयोः	......
सप्तमी	....	द्वयोः	......

III.2.2.2.इकारान्तः स्त्रीलिङ्गः 'द्वि' शब्दः (नित्यद्विवचनान्तः)

इकारान्तः स्त्रीलिङ्गः **'द्वि'** शब्दः (नित्य द्विवचनान्तः)

विभक्तिः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुचवनम्
प्रथमा	......	द्वे	......
द्वितीया	......	द्वे	......
तृतीया	......	द्वाभ्याम्	......
चतुर्थी	......	द्वाभ्याम्	......
पञ्चमी	....	द्वाभ्याम्	.....
षष्ठी	......	द्वयोः	......
सप्तमी	....	द्वयोः	......

III.2.2.3.इकारान्तः नपुंसकलिङ्गः 'द्वि' शब्दः (नित्यद्विवचनान्तः)

इकारान्तः नपुंसकलिङ्गः **'द्वि'** शब्दः (नित्य द्विवचनान्तः)

विभक्तिः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुचवनम्
प्रथमा	......	द्वे	......
द्वितीया	......	द्वे	......
तृतीया	......	द्वाभ्याम्	......
चतुर्थी	......	द्वाभ्याम्	......
पञ्चमी	....	द्वाभ्याम्	......
षष्ठी	......	द्वयोः	......
सप्तमी	....	द्वयोः	......

III.3.उपसंहारः

एवम् अत्र सङ्ख्यावाचकेषु नित्य एकवचनान्तस्य एकशब्दस्य, नित्यद्विवचनान्तस्य द्विशब्दस्य,त्रिषु लिङ्गेषु सप्तसु विभक्तिषु च रूपाणि प्रदर्शितानि। एवम् एव त्र्यादीनां नित्यबहुवचनान्तशब्दानाम् अपि रूपाणि गुरूणाम् सहायेन ज्ञातव्यानि सन्ति। एवम् एतावत्पर्यन्तम् सर्वनामशब्देषु सङ्ख्यावाचकौ एक-द्विशब्दौ निरूपितौ।

III.4.अभ्यासः

1.त्रिषु लिङ्गेषु, सप्तसु विभक्तिषु एकशब्दस्य रूपेषु साम्यं वैषम्यं च परिशीलयत ?

2.त्रिषु लिङ्गेषु, सप्तसु विभक्तिषु द्विशब्दस्य रूपेषु साम्यं वैषम्यं च परिशीलयत ?

UNIT;II: धातवः

II.0. परिचयः

II.1. लक्ष्याणि

II.2.धातूनां वैविध्यम्

II.2.1.परस्मैपदिनः

II.2.1.1.भ्वादिगणपठिताः परस्मैपदिनः धातवः

II.2.1.2.दिवादिगणपठिताः परस्मैपदिनः धातवः

II.2.2.आत्मनेपदिनः

II.2.3.उभयपदिनः

II.3.उपसंहारः

II.4.अभ्यासः

II.0 परिचयः

भाषाभागासु क्रियावाचकानां प्रमुखं स्थानम् अस्ति।क्रियापदं विना वाक्यं समग्रम् वा सम्पूर्णं वा अर्थं न ददाति। क्रियापदानि भूत-भविष्यत्- वर्तमानादिकं कालं (TENSES) ज्ञापयन्ति। सम्प्रश्न-प्रार्थनादिकान् मानसिकान् (भावान्)प्रकारान् (MOODS) च बोधयन्ति। प्रधम-मध्यम- उत्तम - आख्यान् पुरुषान् (PERSONS) सूचयन्ति। कर्तृगतां,कर्मगतां वा एकत्व-द्वित्व- बहुत्वसङ्ख्यां च निरूपयन्ति। संस्कृते क्रियावाचकाः एतादृशविशेषबोधकाः भवन्ति। एवंगुणविशेषणविशिष्टानां क्रियावाचकानां संस्कृतभाषायां धातवः इति व्यवहारः अस्ति। धातवः सामान्यतः क्रियां बोधयन्ति। कानि कानि धातुरूपाणि कालविशेषबोधकानि भवन्ति ? कानि धातुरूपाणि प्रकार (MOODS) विशेषबोधकानि भवन्ति? तानि च कीदृशं रूपं धरन्ति ? इत्यादयः प्रश्नाः उत्पद्यन्ते। तेषां प्रश्नानां समाधानपरतया धातूनां कश्चन परिचयः अत्र पाठ्यांशे उपलभ्यते।

II.1. लक्ष्याणि

क्रियावाचकः संस्कृतधातुः एकैकः दशलकारान् धरति। एतेषु केचन कालम्, अपरे केचन विधि-सम्प्रश्न-प्रार्थनादिकं भावं च ज्ञापयन्ति। एकैकः लकारः त्रीन् पुरुषान् ,एकैकः पुरुषः त्रीणि पुरुषाणि च वहति। एकैकस्मिन् लकारे आहत्य नव(9)रूपाणि भवन्ति। एवम् आहत्य धातोः, दशानां लकाराणां कृते 10 x 9 = 90 रूपाणि (FORMS) विद्यन्ते। अयं पाठ्यांशः,तादृशानां केषाञ्चन धातूनां स्वरूपं निरूपयति। एवम् एतत् पाठ्यांशस्य अध्ययनेन -

अ).संस्कृतभाषायां क्रियावाचकानां धातुत्वव्यवहारम् अस्तीति जानाति।

इ).धातूनां प्रकारत्रयं पठितुं पारयति।

उ).परस्मैपद/ आत्मनेपदधातूनां स्वरूपं स्वभावं च स्थूलतः अवगच्छति।

ऋ).परस्मैपद/ आत्मनेपदधातूनां च दशलकारान् स्वरूपतः अवगच्छति।

ए).परस्मैपद/आत्मनेपदधातूनां कालबोधकलकारान्(Tenses)लिखितुं प्रभवति।

ऐ).परस्मैपद/आत्मनेपदधातूनां प्रकारबोधकलकारान्(Moods) भाषितुं प्रभवति।

ओ).परस्मैपद/आत्मनेपदधातूनां दशसु लकारेषु सर्वेषां रूपाणां स्थूलतः परिचयं सम्पादयति।

औ).परस्मैपद/आत्मनेपदधातुषु वर्तमाने लट्-भविष्यति लृट् रूपाणां रूपतः साम्यं वैषम्यं च जानाति।

अं).परस्मैपद/आत्मनेपदधातुषु भविष्यति लृट्-भविष्यति लृङ्रूपाणां आकृतिपरतया साम्यं वैषम्यं च जानाति।

II.2.धातूनां वैविध्यम्

संस्कृतभाषायां क्रियावाचकाः धातवः इति उच्यन्ते। ते च स्वरूपतः स्वभावतः च भिन्नभिन्नाः भवन्ति। धातवः स्वभावतः, सकर्मकाः, अकर्मकाः, द्विकर्मकाः च भवन्ति। स्वरूपतः, परस्मैपदिनः आत्मनेपदिनः, उभयपदिनः च भवन्ति। रूपेषु मध्यगतं विकारम् पुरस्कृत्य अपि भ्वादयः, अदादयः, जुहोत्यादयः इत्येवं, धातवः दशधा वर्तन्ते। शुद्धधातवः, नामधातवः (कृत्रिमाः धातवः)इति च अपरः अपि कश्चन विभागः अस्ति। एवं स्थिते अयं पाठ्यांशः स्वरूपतः प्रवर्तमानं परस्मैपदि- आत्मनेपदि- उभयपदि-विभागे कतिपयान् धातून् सोदाहरणं निरूपयति।

II.2.1. परस्मैपदिनः

संस्कृते धातवः स्वरूपतः 1.परस्मैपदिनः 2.आत्मेपदिनः 3.उभयपदिनः इति त्रिविधाः वर्तन्ते। तत्र याः क्रियाः परस्मै = परसमर्पकतया ,उपादीयन्ते, तत्क्रियावाचकाः धातवः परस्मैपदिनः इति उच्यन्ते। यथा- "सः भवति, सः अस्ति" इति वाक्यद्वयम् अस्ति। अत्र **भवति - अस्ति** इति उभे रूपे अपि परस्मैपदिसम्बन्धिनी एव। अत्र, तस्य भवनक्रिया परसमर्पकतया उपात्ता। सः परनिमित्तकतया भवति इत्यर्थः। सः परार्थम् अस्ति , न तु स्वार्थम् इत्येवम् अर्थं बोधयितुं परस्मैपदभूधातुः प्रयुक्तः। एवं परस्मैपदधातुषु सर्वेषु क्रियावाचकानाम् अर्थः परसमर्पकतया उपादानपर्यन्तं स्वीकार्यः इति बोध्यम्।

संस्कृतधातुरूपाणां **तिङन्तरूपाणि** इत्यपि व्याकरणशास्त्रे व्यवहारः अस्ति। तिङ् अन्ते येषां धातूनां तेषाम्(धातूनां) रूपाणि इत्यर्थः। अत्र तिङ् प्रत्याहारः।

तिप्-तस्-झि (प्रथमपुरुषः)	सिप्-थस्-थ (मध्यमपुरुषः)	मिप्-वस्-मस् (उत्तमपुरुषः)
त-आताम् झ (प्रथमपुरुषः)	थास्-आथाम्-ध्वम् (मध्यमपुरुषः)	इट्-वहि-महिङ् (उत्तमपुरुषः)

अष्टादश एते च प्रत्ययाः। अत्र **ति** प्रभृति महिङ् इत्यत्र ङकारेण सह मिलित्वा तिङ् इति प्रत्याहारः जातः । तिङन्तरूपाणि इत्यस्य तिङ्प्रत्याहारान्तर्गतप्रत्ययान्तरूपाणि इत्यर्थः। ति प्रत्ययेषु च आदौ स्थिताः, तिप्-तस्-झि, सिप्-थस्-थ, मिप्-वस्-मस् , नव प्रत्ययाः येषां धातूनाम् भवन्ति, ते धातवः परस्मैपदिनः इति उच्यन्ते। एते प्रत्ययाः प्रति लकारस्य अन्ते योजिताः भवन्ति। एते लकाराः किञ्चत् किञ्चित् आगम-आदेश-लोप विकारान् च प्राप्य , परस्मैपदधातूनां दशलकाराणां रूपेषु दृश्यन्ते।

उपरि निर्दिष्टाः प्रत्ययाः परस्मैपदधातूनां दशसु लकारेषु कीदृशं विकारं प्राप्नुवन्ति इति स्थूलतया अत्र पट्टिकारूपेण जानीमः । परस्मैपदधातुलकारेषु रूपाणाम् अन्त्यभागाः परिचयार्थम् अत्र दीयन्ते। स्थूलतः तान् आधारीकृत्य परस्मैपदधातूनां लकाररूपाणि अवगन्तुं शक्नुमः।

(1)वर्तमाने लट् (PRESENT TENSE)

पुरुषाः	**एकवचनम्**	**द्विवचनम्**	**बहुवचनम्**
प्रथमपुरुषः	ति	तः	न्ति
मध्यमपुरुषः	सि	थः	थ
उत्तमपुरुषः	आमि	आवः	आमः

(2) परोक्षे लिट् (UN-KNOWN PAST TENSE)

पुरुषाः	**एकवचनम्**	**द्विवचनम्**	**बहुवचनम्**
प्रथमपुरुषः	अ	अतुः	उः
मध्यमपुरुषः	इथ/ठ	अथुः	अ
उत्तमपुरुषः	अ	इव	इम

(3) **अनद्यतन भविष्यति लुट्** (DISTANT FUTURE TENSE)

पुरुषाः	**एकवचनम्**	**द्विवचनम्**	**बहुवचनम्**
प्रथमपुरुषः	ता	तारौ	तारः
मध्यमपुरुषः	तासि	तास्थः	तास्थ
उत्तमपुरुषः	तास्मि	तास्वः	तास्मः

(4) **भविष्यति लृट्** (SIMPLE FUTURE TENSE)

पुरुषाः	**एकवचनम्**	**द्विवचनम्**	**बहुवचनम्**
प्रथमपुरुषः	स्य/क्ष्य/ष्य/ति	स्य/क्ष्य/ष्य/तः	स्य/क्ष्य/ष्य/न्ति
मध्यमपुरुषः	स्य/क्ष्य/ष्य/सि	स्य/क्ष्य/ष्य/थः	स्य/क्ष्य/ष्य/थ
उत्तमपुरुषः	स्या/क्ष्या/ष्या/मि	स्या/क्ष्या/ष्या/वः	स्या/क्ष्या/ष्या/मः

(5)**लोट् (विधि- आदिषु=** IMPERATIVE MOOD)

पुरुषाः	**एकवचनम्**	**द्विवचनम्**	**बहुवचनम्**
प्रथमपुरुषः	तु,तात्	ताम्	न्तु
मध्यमपुरुषः	-.तात्	तम्	त
उत्तमपुरुषः.	आनि	आव	आम

(6)**लङ् (अनद्यतन - भूते=** DISTANT PAST TENSE)

पुरुषाः	**एकवचनम्**	**द्विवचनम्**	**बहुवचनम्**
प्रथमपुरुषः	अ-त्	अ-ताम्	अ-न्
मध्यमपुरुषः	अ-:	अ-तम्	अ-त
उत्तमपुरुषः	अ-म्	अ-आव	अ-आम

(7)**विधिलिङ् (विधि- आदिषु=** IMPERATIVE MOOD)

पुरुषाः	**एकवचनम्**	**द्विवचनम्**	**बहुवचनम्**
प्रथमपुरुषः	एत्	एताम्	एयुः
मध्यमपुरुषः.	ए:	एतम्	एत
उत्तमपुरुषः.	एयम्	एव	एम

(8) **अशिषि लिङ्** (BENEDICTORY MOOD)

पुरुषाः	**एकवचनम्**	**द्विवचनम्**	**बहुवचनम्**
प्रथमपुरुषः	यात्	यास्ताम्	यासुः
मध्यमपुरुषः	याः	यास्तम्	यास्त
उत्तमपुरुषः	यासम्	यास्व	यास्म

(9) **भूते लुङ्** (SIMPLE PAST)

पुरुषाः	**एकवचनम्**	**द्विवचनम्**	**बहुवचनम्**
प्रथमपुरुषः	अ-ईत्	अ-ताम्	अ-उः
मध्यमपुरुषः	अ-ईः	अ-तम्	अ-त
उत्तमपुरुषः	अ-अम्	अ-व	अ-म

(10) **भविष्यति लृङ्** (CONDITIONAL)

पुरुषाः	**एकवचनम्**	**द्विवचनम्**	**बहुवचनम्**
प्रथमपुरुषः	अ-स्य/ष्य/क्ष्य/त्	अ-स्य/ष्य/क्ष्य/ताम्	अ-स्य/ष्य/क्ष्य/न्
मध्यमपुरुषः	अ-स्य/ष्य/क्ष्य/:	अ-स्य/ष्य/क्ष्य/तम्	अ-स्य/ष्य/क्ष्य/त

उत्तमपुरुषः	अ-स्य/ष्य/क्ष्य/म्	अ-स्य/ष्य/क्ष्य/आव	अ-स्य/ष्य/क्ष्य/आम

उपरि निर्दिष्टा च पट्टिका परस्मैपदधातुसम्बन्धिलकाराणां पुरुषत्रये वचनत्रये च विद्यमानानां रूपाणां स्थूलस्वरूपं बोधयति। तत्र परस्मैपदिनः सरलाः, सुलभाः, वाक्येषु उपयोगाय अनुकूलाः इति ख्यातिम् आप्ताः।

II.2.1.I.भ्वादिगणपठिताः परस्मैपदिनः धातवः

तिङन्तरूपेषु अंशत्रयं वर्तते। तत्र प्रथमः धातुः, द्वितीयः विकरणप्रत्ययः, तृतीयः तिङ् प्रत्ययः। एतेषु द्वितीयः अंशः विकरणप्रत्ययः,धातु(प्रथमांशस्य)-तिङ्(तृतीयांशस्य)-प्रत्यययोः मध्ये जायते। धातु-तिङ्प्रत्यययोः मध्ये जायमानम् एतं विकरणप्रत्ययम् इति कथयन्ति। एतम् अधारीकृत्य अपि कश्चन धातु विभागः प्रवृत्तः।तदनुसृत्य धातवः 1.भूवादयः 2.अदादयः 3.जुहोत्यदयः 4.दिवादयः 5.स्वादयः 6.तुदादयः 7.रुधादयः 8.तनादयः 9.क्री- आदयः 10.चुरादयः इति दशसु गणेषु पठिताः सन्ति। तत्र एकैकस्य गणस्य कृते स्वीयविधिविधानानि सन्ति। तथैव भूवादिगणपठितानाम् अपि धातूनां स्वस्वशास्त्रोक्तविधानानि सन्ति। भूवादि-गणपठितानां धातूनां शप् विकरणप्रत्ययः भवति। शप् प्रत्यये अकारः शिष्यते। तस्य योजनेन इगन्तस्य धातोः गुणः भवति। अयवादेशसन्धिश्च प्रवर्तते। एवमात्मना विकारं प्राप्य धातुः, केषुचित् लकारेषु, अकारान्ततां भजते । तस्य ति तः न्ति इत्यादयः योज्यन्ते। विशेषास्तु दशगणिप्रक्रियाद्वारा एव ज्ञातुं प्रभवामः।

II.2.1.I.1.परस्मैपदिनः > भ्वादिगणपठिताः धातवः > भू - धातुः

भू =सत्तायाम्, परस्मैपदी - भ्वादिः

(1) वर्तमाने लट् (PRESENT TENSE)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	भवति	भवतः	भवन्ति
मध्यमपुरुषः	भवसि	भवथः	भवथ
उत्तमपुरुषः	भवामि	भवावः	भवामः

(2) परोक्षे लिट् (UN-KNOWN PAST TENSE)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	बभूव	बभूवतुः	बभूवुः
मध्यमपुरुषः	बभूविथ	बभूवथुः	बभूव
उत्तमपुरुषः	बभूव	बभूविव	बभूविम

(3) अनद्यतन भविष्यति लुट् (DISTANT FUTURE TENSE)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	भविता	भवितारौ	भवितारः
मध्यमपुरुषः	भवितासि	भवितास्थः	भवितास्थ
उत्तमपुरुषः	भवितास्मि	भवितास्वः	भवितास्मः

(4) भविष्यति लृट् (SIMPLE FUTURE TENSE)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	भविष्यति	भविष्यतः	भविष्यन्ति
मध्यमपुरुषः	भविष्यसि	भविष्यथः	भविष्यथ
उत्तमपुरुषः	भविष्यामि	भविष्यावः	भविष्यामः

(5)लोट् (विधि- आदिषु= IMPERATIVE MOOD)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	भवतु,भवतात्	भवताम्	भवन्तु
मध्यमपुरुषः	भव,भवतात्	भवतम्	भवत

उत्तमपुरुषः	भवानि	भवाव	भवाम

(6)लङ् (अनद्यतन - भूते= DISTANT PAST- TENSE)

पुरुषाः	**एकवचनम्**	**द्विवचनम्**	**बहुवचनम्**
प्रथमपुरुषः	अभवत्	अभवताम्	अभवन्
मध्यमपुरुषः	अभवः	अभवतम्	अभवत
उत्तमपुरुषः	अभवम्	अभवाव	अभवाम

(7)विधिलिङ् (विधि- आदिषु= IMPERATIVE - MOOD)

पुरुषाः	**एकवचनम्**	**द्विवचनम्**	**बहुवचनम्**
प्रथमपुरुषः	भवेत्	भवेताम्	भवेयुः
मध्यमपुरुषः.	भवेः	भवेतम्	भवेत
उत्तमपुरुषः.	भवेयम्	भवेव	भवेम

(8) अशिषि लिङ् (BENEDICTORY MOOD)

पुरुषाः	**एकवचनम्**	**द्विवचनम्**	**बहुवचनम्**
प्रथमपुरुषः	भूयात्	भूयास्ताम्	भूयासुः
मध्यमपुरुषः	भूयाः	भूयास्तम्	भूयास्त
उत्तमपुरुषः	भूयासम्	भूयास्व	भूयास्म

(9) भूते लुङ् (SIMPLE PAST)

पुरुषाः	**एकवचनम्**	**द्विवचनम्**	**बहुवचनम्**
प्रथमपुरुषः	अभूत्	अभूताम्	अभूवन्
मध्यमपुरुषः	अभूः	अभूतम्	अभूत
उत्तमपुरुषः	अभूवम्	अभूव	अभूम

(10) भविष्यति लृङ् (CONDITIONAL)

पुरुषाः	**एकवचनम्**	**द्विवचनम्**	**बहुवचनम्**
प्रथमपुरुषः	अभविष्यत्	अभविष्यताम्	अभविष्यन्
मध्यमपुरुषः	अभविष्यः	अभविष्यतम्	अभविष्यत
उत्तमपुरुषः	अभविष्यम्	अभविष्याव	अभविष्याम

II.2.1.I.2.परस्मैपदिनः > भ्वादिगणपठिताः धातवः (पठ - धातुः)

पठ- व्यक्तायां वाचि - परस्मैपदी - भ्वादिः

(1)वर्तमाने लट् (PRESENT TENSE)

पुरुषाः	**एकवचनम्**	**द्विवचनम्**	**बहुवचनम्**
प्रथमपुरुषः	पठति	पठतः	पठन्ति
मध्यमपुरुषः	पठसि	पठथः	पठथ
उत्तमपुरुषः	पठामि	पठावः	पठामः

(2) परोक्षे लिट् (UN-KNOWN PAST TENSE)

पुरुषाः	**एकवचनम्**	**द्विवचनम्**	**बहुवचनम्**
प्रथमपुरुषः	पपाठ	पेठतुः	पेठुः
मध्यमपुरुषः	पेठिथ	पेठथुः	पेठ
उत्तमपुरुषः	पपाठ/पपाठ	पेठिव	पेठिम

(3) अनद्यतन भविष्यति लुट् (DISTANT FUTURE TENSE)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	पठिता	पठितारौ	पठितारः
मध्यमपुरुषः	पठितासि	पठितास्थः	पठितास्थ
उत्तमपुरुषः	पठितास्मि	पठितास्वः	पठितास्मः

(4) भविष्यति लृट् (SIMPLE FUTURE TENSE)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	पठिष्यति	पठिष्यतः	पठिष्यन्ति
मध्यमपुरुषः	पठिष्यसि	पठिष्यथः	पठिष्यथ
उत्तमपुरुषः	पठिष्यामि	पठिष्यावः	पठिष्यामः

(5)लोट् (विधि- आदिषु= IMPERATIVE - MOOD)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	पठतु,पठतात्	पठताम्	पठन्तु
मध्यमपुरुषः	पठ,पठतात्	पठतम्	पठत
उत्तमपुरुषः.	पठानि	पठाव	पठाम

(6)लङ् (अनद्यतन - भूते= DISTANT PAST- TENSE))

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	अपठत्	अपठताम्	अपठन्
मध्यमपुरुषः	अपठः	अपठतम्	अपठत
उत्तमपुरुषः	अपठम्	अपठाव	अपठाम

(7)विधिलिङ् (विधि- आदिषु= IMPERATIVE - MOOD)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	पठेत्	पठेताम्	पठेयुः
मध्यमपुरुषः.	पठेः	पठेतम्	पठेत
उत्तमपुरुषः.	पठेयम्	पठेव	पठेम

(8) अशिषि लिङ् (BENEDICTORY MOOD)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	पठ्यात्	पठ्यास्ताम्	पठ्यासुः
मध्यमपुरुषः	पठ्याः	पठ्यास्तम्	पठ्यास्त
उत्तमपुरुषः	पठ्यासम्	पठ्यास्व	पठ्यास्म

(9) भूते लुङ् (SIMPLE PAST)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	अपाठीत्	अपाठिष्टाम्	अपाठिषुः
मध्यमपुरुषः	अपाठीः	अपाठिष्टम्	अपाठिष्ट
उत्तमपुरुषः	अपाठिषम्	अपाठिष्व	अपाठिष्म

(10) भविष्यति लृङ् (CONDITIONAL)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	अपठिष्यत्	अपठिष्यताम्	अपठिष्यन्
मध्यमपुरुषः	अपठिष्यः	अपठिष्यतम्	अपठिष्यत

उत्तमपुरुषः	अपठिष्यम्	अपठिष्याव	अपठिष्याम

II.2.1.I.3.परस्मैपदिनः > भ्वादिगणपठिताः धातवः (जि - धातुः)

जि =जये, परस्मेपदी - भ्वादिः

(1)वर्तमाने लट् (PRESENT TENSE)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	जयति	जयतः	जयन्ति
मध्यमपुरुषः	जयसि	जयथः	जयथ
उत्तमपुरुषः	जयामि	जयावः	जयामः

(2) परोक्षे लिट् (UN-KNOWN PAST TENSE)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	जिगाय	जिग्यतुः	जिग्युः
मध्यमपुरुषः	जिगयिथ/जिगेथ	जिग्यथुः	जिग्य
उत्तमपुरुषः	जिगाय/जिगय	जिग्यिव	जिग्यिम

(3) अनद्यतन भविष्यति लुट् (DISTANT FUTURE TENSE)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	जेता	जेतारौ	जेतारः
मध्यमपुरुषः	जेतासि	जेतास्थः	जेतास्थ
उत्तमपुरुषः	जेतास्मि	जेतास्वः	जेतास्मः

(4) भविष्यति लृट् (SIMPLE FUTURE TENSE)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	जेष्यति	जेष्यतः	जेष्यन्ति
मध्यमपुरुषः	जेष्यसि	जेष्यथः	जेष्यथ
उत्तमपुरुषः	जेष्यामि	जेष्यावः	जेष्यामः

(5)लोट् (विधि- आदिषु= IMPERATIVE MOOD)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	जयतु,जयतात्	जयताम्	जयन्तु
मध्यमपुरुषः	जय,जयतात्	जयतम्	जयत
उत्तमपुरुषः.	जयानि	जयाव	जयाम

(6)लङ् (अनद्यतन - भूते= DISTANT PAST TENSE))

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	अजयत्	अजयताम्	अजयन्
मध्यमपुरुषः	अजयः	अजयतम्	अजयत
उत्तमपुरुषः	अजयम्	अजयाव	अजयाम

(7)विधिलिङ् (विधि- आदिषु= IMPERATIVE MOOD)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	जयेत्	जयेताम्	जयेयुः
मध्यमपुरुषः.	जयेः	जयेतम्	जयेत
उत्तमपुरुषः.	जयेयम्	जयेव	जयेम

(8) अशिषि लिङ् (BENEDICTORY MOOD)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	जीयात्	जीयास्ताम्	जीयासुः
मध्यमपुरुषः	जीयाः	जीयास्तम्	जीयास्त
उत्तमपुरुषः	जीयासम्	जीयास्व	जीयास्म

(9) भूते लुङ् (SIMPLE PAST)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	अजैषीत्	अजैष्टाम्	अजैषुः
मध्यमपुरुषः	अजैषीः	अजैष्टम्	अजैष्ट
उत्तमपुरुषः	अजैषम्	अजैष्व	अजैष्म

(10) भविष्यति लृङ् (CONDITIONAL)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	अजेष्यत्	अजेष्यताम्	अजेष्यन्
मध्यमपुरुषः	अजेष्यः	अजेष्यतम्	अजेष्यत
उत्तमपुरुषः	अजेष्यम्	अजेष्याव	अजेष्याम

II.2.1.I.4.परस्मैपदिनः > भ्वादिगणपठिताः धातवः (दृशिर् (पश्य) धातुः)

दृशिर् - प्रेक्षणे, (पश्य) परस्मैपदी, भ्वादिः

(1)वर्तमाने लट् (PRESENT TENSE)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	पश्यति	पश्यतः	पश्यन्ति
मध्यमपुरुषः	पश्यसि	पश्यथः	पश्यथ
उत्तमपुरुषः	पश्यामि	पश्यावः	पश्यामः

(2) परोक्षे लिट् (UN-KNOWN PAST TENSE)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	ददर्श	ददृशतुः	ददृशुः
मध्यमपुरुषः	ददर्शिथ/दद्रष्ठ	ददृशथुः	ददृश
उत्तमपुरुषः	ददर्श	ददृशिव	ददृशिम

(3) अनद्यतन भविष्यति लुट् (DISTANT FUTURE TENSE)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	द्रष्टा	द्रष्टारौ	द्रष्टारः
मध्यमपुरुषः	द्रष्टासि	द्रष्टास्थः	द्रष्टास्थ
उत्तमपुरुषः	द्रष्टास्मि	द्रष्टास्वः	द्रष्टास्मः

(4) भविष्यति लृट् (SIMPLE FUTURE TENSE)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	द्रक्ष्यति	द्रक्ष्यतः	द्रक्ष्यन्ति
मध्यमपुरुषः	द्रक्ष्यसि	द्रक्ष्यथः	द्रक्ष्यथ
उत्तमपुरुषः	द्रक्ष्यामि	द्रक्ष्यावः	द्रक्ष्यामः

(5)लोट् (विधि- आदिषु= IMPERATIVE MOOD)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	पश्यतु,पश्यतात्	पश्यताम्	पश्यन्तु
मध्यमपुरुषः	पश्य,पश्यतात्	पश्यतम्	पश्यत
उत्तमपुरुषः.	पश्यानि	पश्याव	पश्याम

6)लङ् (अनद्यतन - भूते= DISTANT PAST TENSE))

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	अपश्यत्	अपश्यताम्	अपश्यन्
मध्यमपुरुषः	अपश्यः	अपश्यतम्	अपश्यत
उत्तमपुरुषः	अपश्यम्	अपश्याव	अपश्याम

(7)विधिलिङ् (विधि- आदिषु= IMPERATIVE MOOD)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	पश्येत्	पश्येताम्	पश्येयुः
मध्यमपुरुषः.	पश्येः	पश्येतम्	पश्येत
उत्तमपुरुषः.	पश्येयम्	पश्येव	पश्येम

(8) अशिषि लिङ् (BENEDICTORY MOOD)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	दृश्यात्	दृश्यास्ताम्	दृश्यासुः
मध्यमपुरुषः	दृश्याः	दृश्यास्तम्	दृश्यास्त
उत्तमपुरुषः	दृश्यासम्	दृश्यास्व	दृश्यास्म

(9) भूते लुङ् (SIMPLE PAST)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	अद्राक्षीत्	अद्राष्टाम्	अद्राक्षुः
मध्यमपुरुषः	अद्राक्षीः	अद्राष्टम्	अद्राष्ट
उत्तमपुरुषः	अद्राक्षम्	अद्राक्ष्व	अद्राक्ष्म

(10) भविष्यति लृङ् (CONDITIONAL)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	अद्रक्ष्यत्	अद्रक्ष्यताम्	अद्रक्ष्यन्
मध्यमपुरुषः	अद्रक्ष्यः	अद्रक्ष्यतम्	अद्रक्ष्यत
उत्तमपुरुषः	अद्रक्ष्यम्	अद्रक्ष्याव	अद्रक्ष्याम

II.2.1.I.5. परस्मैपदिनः > भ्वादिगणपठिताः धातवः (गम्लृ धातुः)

गम्लृ - गतौ, (गच्छ) परस्मैपदी, भ्वादिः

(1)वर्तमाने लट् (PRESENT TENSE)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	गच्छति	गच्छतः	गच्छन्ति
मध्यमपुरुषः	गच्छसि	गच्छथः	गच्छथ
उत्तमपुरुषः	गच्छामि	गच्छावः	गच्छामः

(2) परोक्षे लिट् (UN-KNOWN PAST TENSE)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	जगाम	जग्मतुः	जग्मुः
मध्यमपुरुषः	जगमिथ/जगन्थ	जग्मथुः	जग्म
उत्तमपुरुषः	जगाम/जगम	जग्मिव	जग्मिमम

(3) अनद्यतन भविष्यति लुट् (DISTANT FUTURE TENSE)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	गन्ता	गन्तारौ	गन्तारः
मध्यमपुरुषः	गन्तासि	गन्तास्थः	गन्तास्थ
उत्तमपुरुषः	गन्तास्मि	गन्तास्वः	गन्तास्मः

(4) भविष्यति लृट् (SIMPLE FUTURE TENSE)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	गमिष्यति	गमिष्यतः	गमिष्यन्ति
मध्यमपुरुषः	गमिष्यसि	गमिष्यथः	गमिष्यथ
उत्तमपुरुषः	गमिष्यामि	गमिष्यावः	गमिष्यामः

(5)लोट् (विधि- आदिषु= IMPERATIVE - MOOD)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	गच्छतु, गच्छतात्	गच्छताम्	गच्छन्तु
मध्यमपुरुषः	गच्छ, गच्छतात्	गच्छतम्	गच्छत
उत्तमपुरुषः.	गच्छानि	गच्छाव	गच्छाम

(6)लङ् (अनद्यतन - भूते= DISTANT PAST- TENSE)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	अगच्छत्	अगच्छताम्	अगच्छन्
मध्यमपुरुषः	अगच्छः	अगच्छतम्	अगच्छत
उत्तमपुरुषः	अगच्छम्	अगच्छाव	अगच्छाम

(7)विधिलिङ् (विधि- आदिषु= IMPERATIVE - MOOD)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	गच्छेत्	गच्छेताम्	गच्छेयुः
मध्यमपुरुषः.	गच्छेः	गच्छेतम्	गच्छेत
उत्तमपुरुषः.	गच्छेयम्	गच्छेव	गच्छेम

(8) अशिषि लिङ् (BENEDICTORY MOOD)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	गम्यात्	गम्यास्ताम्	गम्यासुः
मध्यमपुरुषः	गम्याः	गम्यास्तम्	गम्यास्त
उत्तमपुरुषः	गम्यासम्	गम्यास्व	गम्यास्म

(9) भूते लुङ् (SIMPLE PAST)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	अगमत्	अगमताम्	अगमन्
मध्यमपुरुषः	अगमः	अगमतम्	अगमत

उत्तमपुरुषः	अगमम्	अगमाव	अगमाम

(10) **भविष्यति लृङ्** (CONDITIONAL)

पुरुषाः	**एकवचनम्**	**द्विवचनम्**	**बहुवचनम्**
प्रथमपुरुषः	अगमिष्यत्	अगमिष्यताम्	अगमिष्यन्
मध्यमपुरुषः	अगमिष्यः	अगमिष्यतम्	अगमिष्यत
उत्तमपुरुषः	अगमिष्यम्	अगमिष्याव	अगमिष्याम

II.2.1.I.6. परस्मैपदिनः > भ्वादिगणपठिताः धातवः (पा धातुः)

पा - पाने, (पिब) परस्मैपदी, भ्वादिः

(1)**वर्तमाने लट्** (PRESENT TENSE)

पुरुषाः	**एकवचनम्**	**द्विवचनम्**	**बहुवचनम्**
प्रथमपुरुषः	पिबति	पिबतः	पिबन्ति
मध्यमपुरुषः	पिबसि	पिबथः	पिबथ
उत्तमपुरुषः	पिबामि	पिबावः	पिबामः

(2) **परोक्षे लिट्** (UN-KNOWN PAST TENSE)

पुरुषाः	**एकवचनम्**	**द्विवचनम्**	**बहुवचनम्**
प्रथमपुरुषः	पपौ	पपतुः	पपुः
मध्यमपुरुषः	पपिथ/पपाथ	पपथुः	पप
उत्तमपुरुषः	पपौ	पपिव	पपिम

(3) **अनद्यतन भविष्यति लुट्** (DISTANT FUTURE TENSE)

पुरुषाः	**एकवचनम्**	**द्विवचनम्**	**बहुवचनम्**
प्रथमपुरुषः	पाता	पातारौ	पातारः
मध्यमपुरुषः	पातासि	पातास्थः	पातास्थ
उत्तमपुरुषः	पातास्मि	पातास्वः	पातास्मः

(4) **भविष्यति लृट्** (SIMPLE FUTURE TENSE)

पुरुषाः	**एकवचनम्**	**द्विवचनम्**	**बहुवचनम्**
प्रथमपुरुषः	पास्यति	पास्यतः	पास्यन्ति
मध्यमपुरुषः	पास्यसि	पास्यथः	पास्यथ
उत्तमपुरुषः	पास्यामि	पास्यावः	पास्यामः

(5)**लोट् (विधि- आदिषु=** IMPERATIVE MOOD)

पुरुषाः	**एकवचनम्**	**द्विवचनम्**	**बहुवचनम्**
प्रथमपुरुषः	पिबतु, पिबतात्	पिबताम्	पिबन्तु
मध्यमपुरुषः	पिब, पिबतात्	पिबतम्	पिबत
उत्तमपुरुषः.	पिबानि	पिबाव	पिबम

(6)**लङ् (अनद्यतन - भूते=** DISTANT PAST TENSE)

पुरुषाः	**एकवचनम्**	**द्विवचनम्**	**बहुवचनम्**
प्रथमपुरुषः	अपिबत्	अपिबताम्	अपिबन्
मध्यमपुरुषः	अपिबः	अपिबतम्	अपिबत
उत्तमपुरुषः	अपिबम्	अपिबाव	अपिबाम

(7)विधिलिङ् (विधि- आदिषु= IMPERATIVE MOOD)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	पिबेत्	पिबेताम्	पिबेयुः
मध्यमपुरुषः.	पिबेः	पिबेतम्	पिबेत
उत्तमपुरुषः.	पिबेयम्	पिबेव	पिबेम

(8) अशिषि लिङ् (BENEDICTORY MOOD)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	पेयात्	पेयास्ताम्	पेयासुः
मध्यमपुरुषः	पेयाः	पेयास्तम्	पेयास्त
उत्तमपुरुषः	पेयासम्	पेयास्व	पेयास्म

(9) भूते लुङ् (SIMPLE PAST)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	अपात्	अपाताम्	अपुः
मध्यमपुरुषः	अपाः	अपातम्	अपात
उत्तमपुरुषः	अपाम्	अपाव	अपाम

(10) भविष्यति लृङ् (CONDITIONAL)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	अपास्यत्	अपास्यताम्	अपास्यन्
मध्यमपुरुषः	अपास्यः	अपास्यतम्	अपास्यत
उत्तमपुरुषः	अपास्यम्	अपास्याव	अपास्याम

II.2.1.I.7.परस्मैपदिनः > भ्वादिगणपठिताः धातवः (ष्ठा धातुः)

ष्ठा - गतिनिवृत्तौ, (तिष्ठ) परस्मैपदी, भ्वादिः

(1)वर्तमाने लट् (PRESENT TENSE)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	तिष्ठति	तिष्ठतः	तिष्ठन्ति
मध्यमपुरुषः	तिष्ठसि	तिष्ठथः	तिष्ठथ
उत्तमपुरुषः	तिष्ठामि	तिष्ठावः	तिष्ठामः

(2) परोक्षे लिट् (UN-KNOWN PAST TENSE)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	तस्थौ	तस्थतुः	तस्थुः
मध्यमपुरुषः	तस्थिथ	तस्थथुः	तस्थ
उत्तमपुरुषः	तस्थौ	तस्थिव	तस्थिम

(3) अनद्यतन भविष्यति लुट् (DISTANT FUTURE TENSE)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	स्थाता	स्थातारौ	स्थातारः
मध्यमपुरुषः	स्थातासि	स्थातास्थः	स्थातास्थ
उत्तमपुरुषः	स्थातास्मि	स्थातास्वः	स्थातास्मः

(4) **भविष्यति लृट्** (SIMPLE FUTURE TENSE)

पुरुषाः	**एकवचनम्**	**द्विवचनम्**	**बहुवचनम्**
प्रथमपुरुषः	स्थास्यति	स्थास्यतः	स्थास्यन्ति
मध्यमपुरुषः	स्थास्यसि	स्थास्यथः	स्थास्यथ
उत्तमपुरुषः	स्थास्यामि	स्थास्यावः	स्थास्यामः

(5)**लोट्** (**विधि- आदिषु=** IMPERATIVE MOOD)

पुरुषाः	**एकवचनम्**	**द्विवचनम्**	**बहुवचनम्**
प्रथमपुरुषः	तिष्ठतु, तिष्ठतात्	तिष्ठताम्	तिष्ठन्तु
मध्यमपुरुषः	तिष्ठ, तिष्ठतात्	तिष्ठतम्	तिष्ठत
उत्तमपुरुषः.	तिष्ठानि	तिष्ठाव	तिष्ठाम

(6)**लङ्** (**अनद्यतन - भूते=** DISTANT PAST TENSE)

पुरुषाः	**एकवचनम्**	**द्विवचनम्**	**बहुवचनम्**
प्रथमपुरुषः	अतिष्ठत्	अतिष्ठताम्	अतिष्ठन्
मध्यमपुरुषः	अतिष्ठः	अतिष्ठतम्	अतिष्ठत
उत्तमपुरुषः	अतिष्ठम्	अतिष्ठाव	अतिष्ठाम

(7)**विधिलिङ्** (**विधि- आदिषु=** IMPERATIVE MOOD)

पुरुषाः	**एकवचनम्**	**द्विवचनम्**	**बहुवचनम्**
प्रथमपुरुषः	तिष्ठेत्	तिष्ठेताम्	तिष्ठेयुः
मध्यमपुरुषः.	तिष्ठेः	तिष्ठेतम्	तिष्ठेत
उत्तमपुरुषः.	तिष्ठेयम्	तिष्ठेव	तिष्ठेम

(8) **अशिषि लिङ्** (BENEDICTORY MOOD)

पुरुषाः	**एकवचनम्**	**द्विवचनम्**	**बहुवचनम्**
प्रथमपुरुषः	स्थेयात्	स्थेयास्ताम्	स्थेयासुः
मध्यमपुरुषः	स्थेयाः	स्थेयास्तम्	स्थेयास्त
उत्तमपुरुषः	स्थेयासम्	स्थेयास्व	स्थेयास्म

(9) **भूते लुङ्** (SIMPLE PAST)

पुरुषाः	**एकवचनम्**	**द्विवचनम्**	**बहुवचनम्**
प्रथमपुरुषः	अस्थात्	अस्थाताम्	अस्थुः
मध्यमपुरुषः	अस्थाः	अस्थातम्	अस्थात
उत्तमपुरुषः	अस्थाम्	अस्थाव	अस्थाम

(10) **भविष्यति लृङ्** (CONDITIONAL)

पुरुषाः	**एकवचनम्**	**द्विवचनम्**	**बहुवचनम्**
प्रथमपुरुषः	अस्थास्यत्	अस्थास्यताम्	अस्थास्यन्
मध्यमपुरुषः	अस्थास्यः	अस्थास्यतम्	अस्थास्यत
उत्तमपुरुषः	अस्थास्यम्	अस्थास्याव	अस्थास्याम

II.2.1.I.8.परस्मैपदिनः > भ्वादिगणपठिताः धातवः (वद धातुः)

वद - व्यक्तायां वाचि, (वद) परस्मैपदी, भ्वादिः

(1)वर्तमाने लट् (PRESENT TENSE)

पुरुषाः	**एकवचनम्**	**द्विवचनम्**	**बहुवचनम्**
प्रथमपुरुषः	वदति	वदतः	वदन्ति
मध्यमपुरुषः	वदसि	वदथः	वदथ
उत्तमपुरुषः	वदामि	वदावः	वदामः

(2) परोक्षे लिट् (UN-KNOWN PAST TENSE)

पुरुषाः	**एकवचनम्**	**द्विवचनम्**	**बहुवचनम्**
प्रथमपुरुषः	जगाद	जगदतुः	जगदुः
मध्यमपुरुषः	जगदिथ	जगदथुः	जगद
उत्तमपुरुषः	जगाद/जगद	जगदिव	जगदिम

(3) अनद्यतन भविष्यति लुट् (DISTANT FUTURE TENSE)

पुरुषाः	**एकवचनम्**	**द्विवचनम्**	**बहुवचनम्**
प्रथमपुरुषः	वदिता	वदितारौ	वदितारः
मध्यमपुरुषः	वदितासि	वदितास्थः	वदितास्थ
उत्तमपुरुषः	वदितास्मि	वदितास्वः	वदितास्मः

(4) भविष्यति लृट् (SIMPLE FUTURE TENSE)

पुरुषाः	**एकवचनम्**	**द्विवचनम्**	**बहुवचनम्**
प्रथमपुरुषः	वदिष्यति	वदिष्यतः	वदिष्यन्ति
मध्यमपुरुषः	वदिष्यसि	वदिष्यथः	वदिष्यथ
उत्तमपुरुषः	वदिष्यामि	वदिष्यावः	वदिष्यामः

(5)लोट् (विधि- आदिषु= IMPERATIVE MOOD)

पुरुषाः	**एकवचनम्**	**द्विवचनम्**	**बहुवचनम्**
प्रथमपुरुषः	वदतु, वदतात्	वदताम्	वदन्तु
मध्यमपुरुषः	वद, वदतात्	वदतम्	वदत
उत्तमपुरुषः.	वदानि	वदाव	वदाम

(6)लङ् (अनद्यतन - भूते= DISTANT PAST TENSE)

पुरुषाः	**एकवचनम्**	**द्विवचनम्**	**बहुवचनम्**
प्रथमपुरुषः	अवदत्	अवदताम्	अवदन्
मध्यमपुरुषः	अवदः	अवदतम्	अवदत
उत्तमपुरुषः	अवदम्	अवदाव	अवदाम

(7)विधिलिङ् (विधि- आदिषु= IMPERATIVE MOOD)

पुरुषाः	**एकवचनम्**	**द्विवचनम्**	**बहुवचनम्**
प्रथमपुरुषः	वदेत्	वदेताम्	वदेयुः
मध्यमपुरुषः.	वदेः	वदेतम्	वदेत
उत्तमपुरुषः.	वदेयम्	वदेव	वदेम

(8) अशिषि लिङ् (BENEDICTORY MOOD)

पुरुषाः	**एकवचनम्**	**द्विवचनम्**	**बहुवचनम्**
प्रथमपुरुषः	उद्यात्	उद्यास्ताम्	उद्यासुः
मध्यमपुरुषः	उद्याः	उद्यास्तम्	उद्यास्त
उत्तमपुरुषः	उद्यासम्	उद्यास्व	उद्यास्म

(9) भूते लुङ् (SIMPLE PAST)

पुरुषाः	**एकवचनम्**	**द्विवचनम्**	**बहुवचनम्**
प्रथमपुरुषः	अवादीत्	अवादिष्टाम्	अवादिषुः
मध्यमपुरुषः	अवादीः	अवादिष्टम्	अवादिष्ट
उत्तमपुरुषः	अवादिषम्	अवादिष्व	अवादिष्म

(10) भविष्यति लृङ् (CONDITIONAL)

पुरुषाः	**एकवचनम्**	**द्विवचनम्**	**बहुवचनम्**
प्रथमपुरुषः	अवदिष्यत्	अवदिष्यताम्	अवदिष्यन्
मध्यमपुरुषः	अवदिष्यः	अवदिष्यतम्	अवदिष्यत
उत्तमपुरुषः	अवदिष्यम्	अवदिष्याव	अवदिष्याम

II.2.1.I.9.परस्मैपदिनः > भ्वादिगणपठिताः धातवः (लिख् धातुः)

लिख- अक्षर विन्यासे, (लिख्) परस्मैपदी > भ्वादिः

(1)वर्तमाने लट् (PRESENT TENSE)

पुरुषाः	**एकवचनम्**	**द्विवचनम्**	**बहुवचनम्**
प्रथमपुरुषः	लिखति	लिखतः	लिखन्ति
मध्यमपुरुषः	लिखसि	लिखथः	लिखथ
उत्तमपुरुषः	लिखामि	लिखावः	लिखामः

(2) परोक्षे लिट् (UN-KNOWN PAST TENSE)

पुरुषाः	**एकवचनम्**	**द्विवचनम्**	**बहुवचनम्**
प्रथमपुरुषः	लिलेख	लिलिखतुः	लिलिखुः
मध्यमपुरुषः	लिलिखिथ	लिलिखथुः	लिलिख
उत्तमपुरुषः	लिलेख/लिलिख	लिलिखिव	लिलिखिम

(3) अनद्यतन भविष्यति लुट् (DISTANT FUTURE TENSE)

पुरुषाः	**एकवचनम्**	**द्विवचनम्**	**बहुवचनम्**
प्रथमपुरुषः	लेखिता	लेखितारौ	लेखितारः
मध्यमपुरुषः	लेखितासि	लेखितास्थः	लेखितास्थ
उत्तमपुरुषः	लेखितास्मि	लेखितास्वः	लेखितास्मः

(4) भविष्यति लृट् (SIMPLE FUTURE TENSE)

पुरुषाः	**एकवचनम्**	**द्विवचनम्**	**बहुवचनम्**
प्रथमपुरुषः	लेखिष्यति	लेखिष्यतः	लेखिष्यन्ति
मध्यमपुरुषः	लेखिष्यसि	लेखिष्यथः	लेखिष्यथ
उत्तमपुरुषः	लेखिष्यामि	लेखिष्यावः	लेखिष्यामः

(5)लोट् (विधि- आदिषु= IMPERATIVE MOOD)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	लिखतु, लिखतात्	लिखताम्	लिखन्तु
मध्यमपुरुषः	लिख, लिखतात्	लिखतम्	लिखत
उत्तमपुरुषः.	लिखानि	लिखाव	लिखाम

(6)लङ् (अनद्यतन - भूते= DISTANT PAST TENSE)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	अलिखत्	अलिखताम्	अलिखन्
मध्यमपुरुषः	अलिखः	अलिखतम्	अलिखत
उत्तमपुरुषः	अलिखम्	अलिखाव	अलिखाम

(7)विधिलिङ् (विधि- आदिषु= IMPERATIVE MOOD)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	लिखेत्	लिखेताम्	लिखेयुः
मध्यमपुरुषः.	लिखेः	लिखेतम्	लिखेत
उत्तमपुरुषः.	लिखेयम्	लिखेव	लिखेम

(8) अशिषि लिङ् (BENEDICTORY MOOD)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	लिख्यात्	लिख्यास्ताम्	लिख्यासुः
मध्यमपुरुषः	लिख्याः	लिख्यास्तम्	लिख्यास्त
उत्तमपुरुषः	लिख्यासम्	लिख्यास्व	लिख्यास्म

(9) भूते लुङ् (SIMPLE PAST)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	अलेखीत्	अलेखिष्टाम्	अलेखिषुः
मध्यमपुरुषः	अलेखीः	अलेखिष्टम्	अलेखिष्ट
उत्तमपुरुषः	अलेखिषम्	अलेखिष्व	अलेखिष्म

(10) भविष्यति लृङ् (CONDITIONAL)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	अलेखिष्यत्	अलेखिष्यताम्	अलेखिष्यन्
मध्यमपुरुषः	अलेखिष्यः	अलेखिष्यतम्	अलेखिष्यत
उत्तमपुरुषः	अलेखिष्यम्	अलेखिष्याव	अलेखिष्याम

II.2.1.I.10.परस्मैपदिनः > भ्वादिगणपठिताः धातवः (प्रच्छ् धातुः)

प्रच्छ -ज्ञीप्सायाम् , (पृच्छ) परस्मैपदी, भ्वादिः

(1)वर्तमाने लट् (PRESENT TENSE)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	पृच्छति	पृच्छतः	पृच्छन्ति
मध्यमपुरुषः	पृच्छसि	पृच्छथः	पृच्छथ
उत्तमपुरुषः	पृच्छामि	पृच्छावः	पृच्छामः

(2) **परोक्षे लिट्** (UN-KNOWN PAST TENSE)

पुरुषाः	**एकवचनम्**	**द्विवचनम्**	**बहुवचनम्**
प्रथमपुरुषः	पप्रच्छ	पप्रच्छतुः	पप्रच्छुः
मध्यमपुरुषः	पप्रच्छिथ/पप्रष्ठ	पप्रच्छथुः	पप्रच्छ
उत्तमपुरुषः	पप्रच्छ	पप्रच्छिव	पप्रच्छिम

(3) **अनद्यतन भविष्यति लुट्** (DISTANT FUTURE TENSE)

पुरुषाः	**एकवचनम्**	**द्विवचनम्**	**बहुवचनम्**
प्रथमपुरुषः	प्रष्टा	प्रष्टारौ	प्रष्टारः
मध्यमपुरुषः	प्रष्टासि	प्रष्टास्थः	प्रष्टास्थ
उत्तमपुरुषः	प्रष्टास्मि	प्रष्टास्वः	प्रष्टास्मः

(4) **भविष्यति लृट्** (SIMPLE FUTURE TENSE)

पुरुषाः	**एकवचनम्**	**द्विवचनम्**	**बहुवचनम्**
प्रथमपुरुषः	प्रक्ष्यति	प्रक्ष्यतः	प्रक्ष्यन्ति
मध्यमपुरुषः	प्रक्ष्यसि	प्रक्ष्यथः	प्रक्ष्यथ
उत्तमपुरुषः	प्रक्ष्यामि	प्रक्ष्यावः	प्रक्ष्यामः

(5)**लोट्** (**विधि- आदिषु**= IMPERATIVE MOOD)

पुरुषाः	**एकवचनम्**	**द्विवचनम्**	**बहुवचनम्**
प्रथमपुरुषः	पृच्छतु, पृच्छतात्	पृच्छताम्	पृच्छन्तु
मध्यमपुरुषः	पृच्छ, पृच्छतात्	पृच्छतम्	पृच्छत
उत्तमपुरुषः.	पृच्छानि	पृच्छाव	पृच्छाम

(6)**लङ्** (**अनद्यतन - भूते**= DISTANT PAST TENSE)

पुरुषाः	**एकवचनम्**	**द्विवचनम्**	**बहुवचनम्**
प्रथमपुरुषः	अपृच्छत्	अपृच्छताम्	अपृच्छन्
मध्यमपुरुषः	अपृच्छः	अपृच्छतम्	अपृच्छत
उत्तमपुरुषः	अपृच्छम्	अपृच्छाव	अपृच्छाम

(7)**विधिलिङ्** (**विधि- आदिषु**= IMPERATIVE MOOD)

पुरुषाः	**एकवचनम्**	**द्विवचनम्**	**बहुवचनम्**
प्रथमपुरुषः	पृच्छेत्	पृच्छेताम्	पृच्छेयुः
मध्यमपुरुषः.	पृच्छेः	पृच्छेतम्	पृच्छेत
उत्तमपुरुषः.	पृच्छेयम्	पृच्छेव	पृच्छेम

(8) **अशिषि लिङ्** (BENEDICTORY MOOD)

पुरुषाः	**एकवचनम्**	**द्विवचनम्**	**बहुवचनम्**
प्रथमपुरुषः	पृच्छ्यात्	पृच्छ्यास्ताम्	पृच्छ्यासुः
मध्यमपुरुषः	पृच्छ्याः	पृच्छ्यास्तम्	पृच्छ्यास्त
उत्तमपुरुषः	पृच्छ्यासम्	पृच्छ्यास्व	पृच्छ्यास्म

(9) **भूते लुङ्** (SIMPLE PAST)

पुरुषाः	**एकवचनम्**	**द्विवचनम्**	**बहुवचनम्**
प्रथमपुरुषः	अप्राक्षीत्	अप्राष्टाम्	अप्राक्षुः

मध्यमपुरुषः	अप्राक्षीः	अप्राष्टम्	अप्राष्ट
उत्तमपुरुषः	अप्राक्षम्	अप्राक्ष्व	अप्राक्ष्म

(10) भविष्यति लृङ् (CONDITIONAL)

पुरुषाः	**एकवचनम्**	**द्विवचनम्**	**बहुवचनम्**
प्रथमपुरुषः	अप्रक्ष्यत्	अप्रक्ष्यताम्	अप्रक्ष्यन्
मध्यमपुरुषः	अप्रक्ष्यः	अप्रक्ष्यतम्	अप्रक्ष्यत
उत्तमपुरुषः	अप्रक्ष्यम्	अप्रक्ष्याव	अप्रक्ष्याम

II.2.1.II. दिवादिधातवः

धातु-तिङ् प्रत्यययोः मध्ये जायमानं विकरणप्रत्ययम् आधारीकृत्य धातवः दशसु गणेषु पठिताः सन्ति । तेषु दशसु गणेषु दिवादिगणः चतुर्थः।दिवादिगणपठितेभ्यः धातुभ्यः श्यन् विकरणप्रत्ययः भवति। तत्र शकार-नकारौ इत्संज्ञकौ, लुप्तौ भवतः। धातु-तिङ् प्रत्यययोः मध्ये, नृत्य, नश्य इत्यादौ इव यकारः श्रूयते।

II.2.1.II.1.परस्मैपदिनः > दिवादिगणपठिताः धातवः (नृत् धातुः)

नृती - गात्रविक्षेपे , (नृत्) परस्मैपदी, दिवादिः

(1)वर्तमाने लट् (PRESENT TENSE)

पुरुषाः	**एकवचनम्**	**द्विवचनम्**	**बहुवचनम्**
प्रथमपुरुषः	नृत्यति	नृत्यतः	नृत्यन्ति
मध्यमपुरुषः	नृत्यसि	नृत्यथः	नृत्यथ
उत्तमपुरुषः	नृत्यामि	नृत्यावः	नृत्यामः

(2) परोक्षे लिट् (UN-KNOWN PAST TENSE)

पुरुषाः	**एकवचनम्**	**द्विवचनम्**	**बहुवचनम्**
प्रथमपुरुषः	ननर्त	ननृततुः	ननृतुः
मध्यमपुरुषः	ननर्तिथ	ननृतथुः	ननृत
उत्तमपुरुषः	ननर्त	ननृतिव	ननृतिम

(3) अनद्यतन भविष्यति लुट् (DISTANT FUTURE TENSE)

पुरुषाः	**एकवचनम्**	**द्विवचनम्**	**बहुवचनम्**
प्रथमपुरुषः	नर्तिता	नर्तितारौ	नर्तितारः
मध्यमपुरुषः	नर्तितासि	नर्तितास्थः	नर्तितास्थ
उत्तमपुरुषः	नर्तितास्मि	नर्तितास्वः	नर्तितास्मः

4)A. भविष्यति लृट् (SIMPLE FUTURE TENSE)

पुरुषाः	**एकवचनम्**	**द्विवचनम्**	**बहुवचनम्**
प्रथमपुरुषः	नर्तिष्यति	नर्तिष्यतः	नर्तिष्यन्ति
मध्यमपुरुषः	नर्तिष्यसि	नर्तिष्यथः	नर्तिष्यथ
उत्तमपुरुषः	नर्तिष्यामि	नर्तिष्यावः	नर्तिष्यामः

4)B. भविष्यति लृट् (SIMPLE FUTURE TENSE)

पुरुषाः	**एकवचनम्**	**द्विवचनम्**	**बहुवचनम्**
प्रथमपुरुषः	नर्त्स्यति	नर्त्स्यतः	नर्त्स्यन्ति
मध्यमपुरुषः	नर्त्स्यसि	नर्त्स्यथः	नर्त्स्यथ
उत्तमपुरुषः	नर्त्स्यामि	नर्त्स्यावः	नर्त्स्यामः

(5)लोट् (विधि- आदिषु= IMPERATIVE MOOD)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	नृत्यतु, नृत्यतात्	नृत्यताम्	नृत्यन्तु
मध्यमपुरुषः	नृत्य, नृत्यतात्	नृत्यतम्	नृत्यत
उत्तमपुरुषः.	नृत्यानि	नृत्याव	नृत्याम

(6)लङ् (अनद्यतन - भूते= DISTANT PAST TENSE)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	अनृत्यत्	अनृत्यताम्	अनृत्यन्
मध्यमपुरुषः	अनृत्यः	अनृत्यतम्	अनृत्यत
उत्तमपुरुषः	अनृत्यम्	अनृत्याव	अनृत्याम

(7)विधिलिङ् (विधि- आदिषु= IMPERATIVE MOOD)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	नृत्येत्	नृत्येताम्	नृत्येयुः
मध्यमपुरुषः.	नृत्येः	नृत्येतम्	नृत्येत
उत्तमपुरुषः.	नृत्येयम्	नृत्येव	नृत्येम

(8) अशिषि लिङ् (BENEDICTORY MOOD)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	नृत्यात्	नृत्यास्ताम्	नृत्यासुः
मध्यमपुरुषः	नृत्याः	नृत्यास्तम्	नृत्यास्त
उत्तमपुरुषः	नृत्यासम्	नृत्यास्व	नृत्यास्म

(9) भूते लुङ् (SIMPLE PAST)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	अनर्तीत्	अनर्तिष्टाम्	अनर्तिषुः
मध्यमपुरुषः	अनर्तीः	अनर्तिष्टम्	अनर्तिष्ट
उत्तमपुरुषः	अनर्तिषम्	अनर्तिषाव	अनर्तिषाम

(10)A. भविष्यति लृङ् (CONDITIONAL MOOD)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	अनर्तिष्यत्	अनर्तिष्यताम्	अनर्तिष्यन्
मध्यमपुरुषः	अनर्तिष्यः	अनर्तिष्यतम्	अनर्तिष्यत
उत्तमपुरुषः	अनर्तिष्यम्	अनर्तिष्याव	अनर्तिष्याम

(10)B. भविष्यति लृङ् (CONDITIONAL MOOD)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	अनर्त्स्यत्	अनर्त्स्यताम्	अनर्त्स्यन्
मध्यमपुरुषः	अनर्त्स्यः	अनर्त्स्यतम्	अनर्त्स्यत
उत्तमपुरुषः	अनर्त्स्यम्	अनर्त्स्याव	अनर्त्स्याम

II.2.1.II.2.परस्मैपदिनः > दिवादिगणपठिताः धातवः (नश् धातुः)

णश - अदर्शने , (नश्) परस्मैपदी, दिवादिः

(1)वर्तमाने लट् (PRESENT TENSE)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	नश्यति	नश्यतः	नश्यन्ति
मध्यमपुरुषः	नश्यसि	नश्यथः	नश्यथ
उत्तमपुरुषः	नश्यामि	नश्यावः	नश्यामः

(2) परोक्षे लिट् (UN-KNOWN PAST TENSE)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	ननाश	नेशतुः	नेशुः
मध्यमपुरुषः	नेशिथ,ननंष्ठ	नेशथुः	नेशुः
उत्तमपुरुषः	नानश,ननश	नेशिव	नेशिम

(3)A. अनद्यतन भविष्यति लुट् (DISTANT FUTURE TENSE)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	नशिता	नशितारौ	नशितारः
मध्यमपुरुषः	नशितासि	नशितास्थः	नशितास्थ
उत्तमपुरुषः	नशितास्मि	नशितास्वः	नशितास्मः

(3)B. अनद्यतन भविष्यति लुट् (DISTANT FUTURE TENSE)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	नष्टा	नष्टारौ	नष्टारः
मध्यमपुरुषः	नष्टासि	नष्टास्थः	नष्टास्थ
उत्तमपुरुषः	नष्टास्मि	नष्टास्वः	नष्टास्मः

(4)A. भविष्यति लृट् (SIMPLE FUTURE TENSE)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	नशिष्यति	नशिष्यतः	नशिष्यन्ति
मध्यमपुरुषः	नशिष्यसि	नशिष्यथः	नशिष्यथ
उत्तमपुरुषः	नशिष्यामि	नशिष्यावः	नशिष्यामः

(4)B. भविष्यति लृट् (SIMPLE FUTURE TENSE)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	नङ्क्ष्यति	नङ्क्ष्यतः	नङ्क्ष्यन्ति
मध्यमपुरुषः	नङ्क्ष्यसि	नङ्क्ष्यथः	नङ्क्ष्यथ
उत्तमपुरुषः	नङ्क्ष्यमि	नङ्क्ष्यवः	नङ्क्ष्यमः

(5)लोट् (विधि- आदिषु= IMPERATIVE MOOD)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	नश्यतु, नश्यतात्	नश्यताम्	नश्यन्तु
मध्यमपुरुषः	नश्य, नश्यतात्	नश्यतम्	नश्यत
उत्तमपुरुषः.	नश्यानि	नश्याव	नश्याम

(6)लङ् (अनद्यतन - भूते= DISTANT PAST TENSE)

पुरुषाः	**एकवचनम्**	**द्विवचनम्**	**बहुवचनम्**
प्रथमपुरुषः	अनश्यत्	अनश्यताम्	अनश्यन्
मध्यमपुरुषः	अनश्यः	अनश्यतम्	अनश्यत
उत्तमपुरुषः	अनश्यम्	अनश्याव	अनश्याम

(7)विधिलिङ् (विधि- आदिषु= IMPERATIVE MOOD)

पुरुषाः	**एकवचनम्**	**द्विवचनम्**	**बहुवचनम्**
प्रथमपुरुषः	नश्येत्	नश्येताम्	नश्येयुः
मध्यमपुरुषः.	नश्येः	नश्येतम्	नश्येत
उत्तमपुरुषः.	नश्येयम्	नश्येव	नश्येम

(8) अशिषि लिङ् (BENEDICTORY MOOD)

पुरुषाः	**एकवचनम्**	**द्विवचनम्**	**बहुवचनम्**
प्रथमपुरुषः	नश्यात्	नश्यास्ताम्	नश्यासुः
मध्यमपुरुषः	नश्याः	नश्यास्तम्	नश्यास्त
उत्तमपुरुषः	नश्यासम्	नश्यास्व	नश्यास्म

(9) भूते लुङ् (SIMPLE PAST)

पुरुषाः	**एकवचनम्**	**द्विवचनम्**	**बहुवचनम्**
प्रथमपुरुषः	अनशत्	अनशताम्	अनशन्
मध्यमपुरुषः	अनशः	अनशतम्	अनशत
उत्तमपुरुषः	अनशम्	अनशाव	अनशाम

(10)A. भविष्यति लृङ् (CONDITIONAL MOOD)

पुरुषाः	**एकवचनम्**	**द्विवचनम्**	**बहुवचनम्**
प्रथमपुरुषः	अनशिष्यत्	अनशिष्यताम्	अनशिष्यन्
मध्यमपुरुषः	अनशिष्यः	अनशिष्यतम्	अनशिष्यत
उत्तमपुरुषः	अनशिष्यम्	अनशिष्याव	अनशिष्याम

(10)B. भविष्यति लृङ् (CONDITIONAL MOOD)

पुरुषाः	**एकवचनम्**	**द्विवचनम्**	**बहुवचनम्**
प्रथमपुरुषः	अनङ्क्ष्यत्	अनङ्क्ष्यताम्	अनङ्क्ष्यन्
मध्यमपुरुषः	अनङ्क्ष्यः	अनङ्क्ष्यतम्	अनङ्क्ष्यत
उत्तमपुरुषः	अनङ्क्ष्यम्	अनङ्क्ष्यव	अनङ्क्ष्यम

परस्मौपदधातूनाम् उपसंहारः

एवम् अत्र पाठायांशे 'भू'आदिगणपठितेषु दश , दिवादिगणपठितेषु द्वौ च, आहत्य द्वादश परस्मैपदिनः धातवः निरूपिताः। सर्वेषां धातूनां दशसु लकारेषु साम्य-वैषम्यपूर्वकम् अध्ययनं विस्तृत-अवगाहनासम्पादनाय उपयुज्यते।

SAQ:1.भूधातोः लट् लकारे, प्रथमपुरुष-एकवचनम्।

2.पठधातोः लोट् लकारे, मध्यमपुरुष-एकवचनम्।

3.वदधातोः लृट् लकारे, उत्तमपुरुष-बहुवचनम्।

4.लिखधातोः लङ्लकारे, उत्तमपुरुषरूपाणि।

II.2.2.आत्मनेपदिनः

संस्कृते धातूनां स्वरूपपरः विभागः कश्चित् अस्ति। तम् अनुसृत्य धातवः,1.परस्मैपदिनः 2.आत्मेपदिनः 3.उभयपदिनः इति त्रिविधाः वर्तन्ते इति पूर्वं पठितम्।तत्र याः क्रियाः आत्मने = स्वसमर्पकतया , उपादीयन्ते, तत्क्रियावाचकाः धातवः आत्मनेपदिनः इति उच्यन्ते।क्रियाफलम् आत्मगामि भवति इत्यर्थः। यथा- "सः कुरुते, सः वर्तते, सः वर्धते, सः लभते, सः यतते " इत्यादीनि वाक्यानि सन्ति। अत्र कुरुते, वर्तते, वर्धते, लभते, यतते "इत्येवमादीनि आत्मनेपदधातुरूपाणि।अत्र, तस्य करण-वर्तन-वर्धन- आप्ति- यतनक्रियाः, स्वसमर्पकतया उपात्ताः। एतत् क्रियाणां फलम् आत्मगामि भवति इत्यर्थः। सः, स्वार्थम् नाम स्वस्मै, करोति, स्वस्मै भवति, स्वस्मै वर्धते, न तु परस्मै नाम परार्थम्,इत्येवम् अर्थं बोधयितुं आत्मनेपदधातुरूपाणि प्रयेक्तव्यानि। एवं आत्मनेपदधातुषु सर्वेषु क्रियावाचकानाम् अर्थः, स्वसमर्पकतया उपादानपर्यन्तं स्वीकार्यः इति बोध्यम्।

संस्कृतधातुरूपाणां **तिङन्तरूपाणि** इत्यपि व्याकरणशास्त्रे व्यवहारः अस्ति।तिङ् अन्ते येषां धातूनां तेषाम् (धातूनां) रूपाणि इत्यर्थः। अत्र तिङ् प्रत्याहारः।

तिप्-तस्-झि (प्रथमपुरुषः) सिप्-थस्-थ (मध्यमपुरुषः) मिप्-वस्-मस् (उत्तमपुरुषः)

त-आताम् झ (प्रथमपुरुषः) थास्-आथाम्-ध्वम् (मध्यमपुरुषः) इट्-वहि-महिङ् (उत्तमपुरुषः)

अष्टादश एते च प्रत्ययाः। अत्र **ति** प्रभृति महिङ् इत्यत्र ङकारेण सह मिलित्वा तिङ् इति प्रत्याहारः जातः ।तिङन्तरूपाणि इत्यस्य तिङ्प्रत्याहारान्तर्गतप्रत्ययान्तरूपाणि इत्यर्थः ति प्रत्ययेषु च अन्ते स्थिताः त-आताम्-झ,थास्-आथाम्-ध्वम्, इट्-वहि-महिङ् , इति नव प्रत्ययाः येषां धातूनां भवन्ति, ते धातवः आत्मनेपदिनः इति उच्यन्ते। एते प्रत्ययाः किञ्चत् किञ्चित् आगम-आदेश-लोप विकारान् प्राप्य, प्रति लकारस्य अन्ते योजिताः भवन्ति।

उपरि निर्दिष्टाः प्रत्ययाः आत्मनेपदधातूनां दशसु लकारेषु कीदृशं विकारं प्राप्नुवन्ति इति स्थूलतया अत्र पट्टिका (TABLE) रूपेण दीयते। आत्मनेपदधातूनां लकारेषु अन्त्यभागाः परिचयार्थम् अत्र दीयन्ते। स्थूलतः तान् आधारीकृत्य आत्मनेपदधातूनां लकाररूपाणि अवगन्तुं शक्नुमः।

(1)वर्तमाने लट् (PRESENT TENSE)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	ते	एते	न्ते
मध्यमपुरुषः	से	एथे	ध्वे
उत्तमपुरुषः	ए	आवहे	आमहे

(2)A. परोक्षे लिट् (UN-KNOWN PAST TENSE)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	ए	आते	रे
मध्यमपुरुषः	षे	आथे	ध्वे
उत्तमपुरुषः	ए	वहे	महे

(2)B. परोक्षे लिट् (UN-KNOWN PAST TENSE)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	बभूव	बभूवतुः	बभूवुः
मध्यमपुरुषः	बभूविथ	बभूवथुः	बभूव
उत्तमपुरुषः	बभूव	बभूविव	बभूविम

(2)C. परोक्षे लिट् (UN-KNOWN PAST TENSE)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	आस	आसतुः	आसुः
मध्यमपुरुषः	आसिथ	आसथुः	आस
उत्तमपुरुषः	आस	आसिव	आसिम

(3) अनद्यतन भविष्यति लुट् (DISTANT FUTURE TENSE)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	ता	तारौ	तारः
मध्यमपुरुषः	तासे	तासाथे	ताध्वे
उत्तमपुरुषः	ताहे	तास्वहे	तास्महे

(4) भविष्यति लृट् (SIMPLE FUTURE TENSE)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	स्य/क्ष्य/ष्य/ते	स्य/क्ष्य/ष्य/एते	स्य/क्ष्य/ष्य/न्ते
मध्यमपुरुषः	स्य/क्ष्य/ष्य/से	स्य/क्ष्य/ष्य/थे	स्य/क्ष्य/ष्य/ध्वे
उत्तमपुरुषः	स्ये/क्ष्ये/ष्ये	स्या/क्ष्या/ष्या/वहे	स्या/क्ष्या/ष्या/महे

(5)लोट् (विधि- आदिषु= IMPERATIVE MOOD)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	ताम्	एताम्	न्ताम्
मध्यमपुरुषः	स्व	एथाम्	अध्वम्
उत्तमपुरुषः.	ऐ	आवहै	आमहै

(6)लङ् (अनद्यतन - भूते= DISTANT PAST TENSE)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	अ-त	अ-एताम्	अ-न्त
मध्यमपुरुषः	अ-थाः	अ-एथाम्	अ-ध्वम्
उत्तमपुरुषः	अ-ए	अ-आवहि	अ-आमहि

(7)विधिलिङ् (विधि- आदिषु= IMPERATIVE MOOD)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	एत	एयाताम्	रन्
मध्यमपुरुषः.	एथाः	एयाथाम्	एध्वम्
उत्तमपुरुषः.	एय	एवहि	एमहि

(8) अशिषि लिङ् (BENEDICTORY MOOD)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	षी/क्षी/सीष्ट	षी/क्षी/सीयास्ताम्	षी/क्षी/सीरन्
मध्यमपुरुषः	षी/क्षी/सीष्ठाः	षी/क्षी/सीयाथाम्	षी/क्षी/ध्वम्
उत्तमपुरुषः	षी/क्षी/सीय	षी/क्षी/सीवहि	षी/क्षी/सीमहि

(9) भूते लुङ् (SIMPLE PAST)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	अ-त	अ-आताम्	अ-त
मध्यमपुरुषः	अ-ष्ठाः	अ-थाम्	अ-ध्वम्

उत्तमपुरुषः	अ-इ	अ-वहि	अ-महि

(10) **भविष्यति लृङ्** (CONDITIONAL MOOD)

पुरुषाः	**एकवचनम्**	**द्विवचनम्**	**बहुवचनम्**
प्रथमपुरुषः	अ-स्य/ष्य/क्ष्य/त	अ-स्य/ष्य/क्ष्य/एताम्	अ-स्य/ष्य/क्ष्य/न्त
मध्यमपुरुषः	अ-स्य/ष्य/क्ष्य/थाः	अ-स्य/ष्य/क्ष्य/एथाम्	अ-स्य/ष्य/क्ष्य/ध्वम्
उत्तमपुरुषः	अ-स्ये/ष्ये/क्ष्ये/	अ-स्य/ष्य/क्ष्य/आवहि	अ-स्य/ष्य/क्ष्य/आमहि

उपरि निर्दिष्टा च पट्टिका आत्मनेपदधातुसम्बन्धिलकाराणां पुरुषत्रये वचनत्रये च विद्यमानानां रूपाणां स्थूलस्वरूपं बोधयति।

II.2.2.1. भ्वादिगणपठिताः आत्मनेपदिनः धातवः

तिङन्तरूपेषु अंशत्रयं वर्तते। तत्र प्रथमः धातुः, द्वितीयः विकरणप्रत्ययः, तृतीयः तिङ् प्रत्ययः। एतेषु द्वितीयः अंशः विकरणप्रत्ययः,धातु(प्रथमांशस्य)-तिङ्(तृतीयांशस्य)-प्रत्यययोः मध्ये जायते। धातु-तिङ्प्रत्यययोः मध्ये जायमानम् एतं विकरणप्रत्ययम् इति कथयन्ति। तम् अधारीकृत्य अपि कश्चन धातुविभागः प्रवृत्तः। तदनुसृत्य धातवः 1.भूवादयः 2.अदादयः 3.जुहोत्यदयः 4.दिवादयः 5.स्वादयः 6.तुदादयः 7.रुधादयः 8.तनादयः 9.क्री- आदयः 10.चुरादयः इति दशसु गणेषु पठिताः सन्ति। आत्मनेपदिधातवः दशसु अपि लकारेषु उपलभ्यन्ते। तत्र एकैकस्य गणस्य कृते स्वीयविधिविधानानि सन्ति। तथैव भूआदिगणपठितानाम् अपि धातूनां स्वस्वशास्त्रो- क्तविधानानि सन्ति। भूवादि-गणपठितानां धातूनां शप् विकरणप्रत्ययः भवति। शप् प्रत्यये अकारः शिष्यते। तस्य योजनेन इगन्तस्य धातोः गुणः भवति। अयवादेशसन्धिश्च प्रवर्तते। एवमात्मना विकारं प्राप्य धातुः, केषुचित् लकारेषु, अकारान्ततां भजते। तस्य **त आताम् झ** इत्यादयः आत्मनेपदप्रत्ययाः योज्यन्ते। विशेषास्तु दशगणि प्रक्रियाद्वारा ज्ञातुं प्रभवामः।

II.2.2.1.1. आत्मनेपदिनः > भ्वादिगणपठिताः धातवः > एध धातुः

एध - वृद्धौ, (एध) आत्मनेपदी, भ्वादिः

(1)**वर्तमाने लट्** (PRESENT TENSE)

पुरुषाः	**एकवचनम्**	**द्विवचनम्**	**बहुवचनम्**
प्रथमपुरुषः	एधते	एधेते	एधन्ते
मध्यमपुरुषः	एधसे	एधेथे	एधध्वे
उत्तमपुरुषः	एधे	एधावहे	एधामहे

(2)A. **परोक्षे लिट्** (UN-KNOWN PAST TENSE)

पुरुषाः	**एकवचनम्**	**द्विवचनम्**	**बहुवचनम्**
प्रथमपुरुषः	एधाञ्चक्रे	एधाञ्चक्राते	एधाञ्चक्रिरे
मध्यमपुरुषः	एधाञ्चकृषे	एधाञ्चक्राथे	एधाञ्चकृध्वे
उत्तमपुरुषः	एधाञ्चक्रे	एधाञ्चकृवहे	एधाञ्चकृमहे

(2)B. **परोक्षे लिट्** (UN-KNOWN PAST TENSE)

पुरुषाः	**एकवचनम्**	**द्विवचनम्**	**बहुवचनम्**
प्रथमपुरुषः	एधाम्बभूव	एधाम्बभूवतुः	एधाम्बभूवुः
मध्यमपुरुषः	एधाम्बभूविथ	एधाम्बभूवथुः	एधाम्बभूव
उत्तमपुरुषः	एधाम्बभूविव	एएधाम्बभूविव	एधाम्बभूविम

(2)C. परोक्षे लिट् (UN-KNOWN PAST TENSE)

पुरुषाः	**एकवचनम्**	**द्विवचनम्**	**बहुवचनम्**
प्रथमपुरुषः	एधामास	एधामासतुः	एधामासुः
मध्यमपुरुषः	एधामासिथ	एधासथुः	एधामास
उत्तमपुरुषः	एधामास	एधामासिव	एधामासिम

(3) अनद्यतन भविष्यति लुट् (DISTANT FUTURE TENSE)

पुरुषाः	**एकवचनम्**	**द्विवचनम्**	**बहुवचनम्**
प्रथमपुरुषः	एधिता	एधितारौ	एधितारः
मध्यमपुरुषः	एधितासे	एधितासाथे	एधिताध्वे
उत्तमपुरुषः	एधिताहे	एधितास्वहे	एधितास्महे

(4) भविष्यति लृट् (SIMPLE FUTURE TENSE)

पुरुषाः	**एकवचनम्**	**द्विवचनम्**	**बहुवचनम्**
प्रथमपुरुषः	एधिष्यते	एधिष्येते	एधिष्यन्ते
मध्यमपुरुषः	एधिष्यसे	एधिष्येथे	एधिष्यध्वे
उत्तमपुरुषः	एधिष्ये	एधिष्यावहे	एधिष्यामहे

(5)लोट् (विधि- आदिषु= IMPERATIVE MOOD)

पुरुषाः	**एकवचनम्**	**द्विवचनम्**	**बहुवचनम्**
प्रथमपुरुषः	एधताम्	एधेताम्	एधन्ताम्
मध्यमपुरुषः	एधस्व	एधेथाम्	एधध्वम्
उत्तमपुरुषः	एधै	एधावहै	एधामहै

(6)लङ् (अनद्यतन - भूते= DISTANT PAST TENSE)

पुरुषाः	**एकवचनम्**	**द्विवचनम्**	**बहुवचनम्**
प्रथमपुरुषः	ऐधत	ऐधेताम्	ऐधन्त
मध्यमपुरुषः	ऐधथाः	ऐधेथाम्	ऐधेध्वम्
उत्तमपुरुषः	ऐधे	ऐधावहि	ऐधामहि

(7)विधिलिङ् (विधि- आदिषु= IMPERATIVE MOOD)

पुरुषाः	**एकवचनम्**	**द्विवचनम्**	**बहुवचनम्**
प्रथमपुरुषः	एधेत	एधेयाताम्	एधेरन्
मध्यमपुरुषः	एधेथाः	एधेयाथाम्	एधेध्वम्
उत्तमपुरुषः	एधेय	एधेवहि	एधेमहि

(8) अशिषि लिङ् (BENEDICTORY MOOD)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	एधिषीष्ट	एधिषीयास्ताम्	एधिषीरन्
मध्यमपुरुषः	एधिषीषठाः	एधिषीयास्तम्	एधिषीध्वम्
उत्तमपुरुषः	एधिषीय	एधिषीवहि	एधिषीमहि

(9) भूते लुङ् (SIMPLE PAST)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	ऐधिष्ट	ऐधिषाताम्	ऐधिषत
मध्यमपुरुषः	ऐधिष्ठाः	ऐधिषाधाम्	ऐधिध्वम्

उत्तमपुरुषः	ऐधिषि	ऐधिष्वहि	ऐधिष्महि

(10). **भविष्यति लृङ्** (CONDITIONAL MOOD)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	ऐधिष्यत	ऐधिष्येताम्	ऐधिष्यन्त
मध्यमपुरुषः	अऐधिष्यथाः	ऐधिष्येथाम्	ऐधिष्यध्वम्
उत्तमपुरुषः	ऐधिष्ये	ऐधिष्यावहि	ऐधिष्यामहि

II.2.2.1.2. आत्मनेपदिनः > भ्वादिगणपठिताः धातवः > यत धातुः

यती - प्रयत्ने, (यत) **आत्मनेपदी,** भ्वादिः

(1)**वर्तमाने लट्** (PRESENT TENSE)

पुरुषाः	**एकवचनम्**	**द्विवचनम्**	**बहुवचनम्**
प्रथमपुरुषः	यतते	यतेते	यतन्ते
मध्यमपुरुषः	यतसे	यतेथे	यतध्वे
उत्तमपुरुषः	यते	यतावहे	यतामहे

(2). **परोक्षे लिट्** (UN-KNOWN PAST TENSE)

पुरुषाः	**एकवचनम्**	**द्विवचनम्**	**बहुवचनम्**
प्रथमपुरुषः	यते	यताते	यतिरे
मध्यमपुरुषः	यतिषे	यताथे	यतध्वे
उत्तमपुरुषः	यते	यतावहे	यतामहे

(3) **अनद्यतन भविष्यति लुट्** (DISTANT FUTURE TENSE)

पुरुषाः	**एकवचनम्**	**द्विवचनम्**	**बहुवचनम्**
प्रथमपुरुषः	यतिता	यतितारौ	यतितारः
मध्यमपुरुषः	यतितासे	यतितासाथे	यतिताध्वे
उत्तमपुरुषः	यतिताहे	यतितास्वहे	यतितास्महे

(4) **भविष्यति लृट्** (SIMPLE FUTURE TENSE)

पुरुषाः	**एकवचनम्**	**द्विवचनम्**	**बहुवचनम्**
प्रथमपुरुषः	यतिष्यते	यतिष्येते	यतिष्यन्ते
मध्यमपुरुषः	यतिष्यसे	यतिष्येथे	यतिष्यध्वे
उत्तमपुरुषः	यतिष्ये	यतिष्यावहे	यतिष्यामहे

(5)**लोट् (विधि- आदिषु=** IMPERATIVE MOOD)

पुरुषाः	**एकवचनम्**	**द्विवचनम्**	**बहुवचनम्**
प्रथमपुरुषः	यतताम्	यतेताम्	यतन्ताम्
मध्यमपुरुषः	यतस्व	यतेथाम्	यतध्वम्
उत्तमपुरुषः	यतै	यतावहै	यतामहै

(6)**लङ् (अनद्यतन - भूते=** DISTANT PAST TENSE)

पुरुषाः	**एकवचनम्**	**द्विवचनम्**	**बहुवचनम्**
प्रथमपुरुषः	अयतत	अयतेताम्	अयतन्त
मध्यमपुरुषः	अयतथाः	अयतेथाम्	अयतध्वम्
उत्तमपुरुषः	अयते	अयतावहि	अयतामहि

(7)विधिलिङ् (विधि- आदिषु= IMPERATIVE - MOOD)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	यतेत	यतेयाताम्	यतेरन्
मध्यमपुरुषः	यतेथाः	यतेयाथाम्	यतेध्वम्
उत्तमपुरुषः	यतेय	यतेवहि	यतेमहि

(8) अशिषि लिङ् (BENEDICTORY MOOD)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	यतिषीष्ट	यतिषीयास्ताम्	यतिषीरन्
मध्यमपुरुषः	यतिषीष्ठाः	यतिषीयास्तम्	यतिषीध्वम्
उत्तमपुरुषः	यतिषीय	यतिषीवहि	यतिषीमहि

(9) भूते लुङ् (SIMPLE PAST)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	अयतिष्ट	अयतिषाताम्	अयतिषत
मध्यमपुरुषः	अयतिष्ठाः	अयतिषाधाम्	अयतिध्वम्
उत्तमपुरुषः	अयतिषि	अयतिष्वहि	अयतिष्महि

(10). भविष्यति लृङ् (CONDITIONAL MOOD)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	अयतिष्यत	अयतिष्येताम्	अयतिष्यन्त
मध्यमपुरुषः	अयतिष्यथाः	अयतिष्येथाम्	अयतिष्यध्वम्
उत्तमपुरुषः	अयतिष्ये	अयतिष्यावहि	अयतिष्यामहि

III.2.2.1.3. आत्मनेपदिनः > भ्वादिगणपठिताः धातवः > लभ् धातुः

डु लभष् - प्राप्तौ (लभ) आत्मनेपदी, भ्वादिः

(1)वर्तमाने लट् (PRESENT TENSE)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	लभते	लभेते	लभन्ते
मध्यमपुरुषः	लभसे	लभेथे	लभध्वे
उत्तमपुरुषः	लभे	लभावहे	लभामहे

(2). परोक्षे लिट् (UN-KNOWN PAST TENSE)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	लेभे	लेभाते	लेभिरे
मध्यमपुरुषः	लेभिषे	लेभाथे	लेभिध्वे
उत्तमपुरुषः	लेभे	लेभावहे	लेभामहे

(3) अनद्यतन भविष्यति लुट् (DISTANT FUTURE TENSE)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	लब्धा	लब्धारौ	लब्धारः
मध्यमपुरुषः	लब्धासे	लब्धासाथे	लब्धाध्वे
उत्तमपुरुषः	लब्धाहे	लब्धास्वहे	लब्धास्महे

(4) भविष्यति लृट् (SIMPLE FUTURE TENSE)

पुरुषाः	**एकवचनम्**	**द्विवचनम्**	**बहुवचनम्**
प्रथमपुरुषः	लप्स्यते	लप्स्येते	लप्स्यन्ते
मध्यमपुरुषः	लप्स्यसे	लप्स्येथे	लप्स्यध्वे
उत्तमपुरुषः	लप्स्ये	लप्स्यावहे	लप्स्यामहे

(5)लोट् (विधि- आदिषु= IMPERATIVE MOOD)

पुरुषाः	**एकवचनम्**	**द्विवचनम्**	**बहुवचनम्**
प्रथमपुरुषः	लभताम्	लभेताम्	लभन्ताम्
मध्यमपुरुषः	लभस्व	लभेथाम्	लभध्वम्
उत्तमपुरुषः	लभै	लभावहै	लभामहै

(6)लङ् (अनद्यतन - भूते= DISTANT PAST TENSE)

पुरुषाः	**एकवचनम्**	**द्विवचनम्**	**बहुवचनम्**
प्रथमपुरुषः	अलभत	अलभेताम्	अलभन्त
मध्यमपुरुषः	अलभथाः	अलभेथाम्	अलभध्वम्
उत्तमपुरुषः	अलभे	अलभावहि	अलभामहि

(7)विधिलिङ् (विधि- आदिषु= IMPERATIVE MOOD)

पुरुषाः	**एकवचनम्**	**द्विवचनम्**	**बहुवचनम्**
प्रथमपुरुषः	लभेत	लभेयाताम्	लभेरन्
मध्यमपुरुषः	लभेथाः	लभेयाथाम्	लभेध्वम्
उत्तमपुरुषः	लभेय	लभेवहि	लभेमहि

(8) अशिषि लिङ् (BENEDICTORY MOOD)

पुरुषाः	**एकवचनम्**	**द्विवचनम्**	**बहुवचनम्**
प्रथमपुरुषः	लप्सीष्ट	लप्सीयास्ताम्	लप्सीरन्
मध्यमपुरुषः	लप्सीष्ठाः	लप्सीयास्तम्	लप्सीध्वम्
उत्तमपुरुषः	लप्सीय	लप्सीवहि	लप्सीमहि

(9) भूते लुङ् (SIMPLE PAST)

पुरुषाः	**एकवचनम्**	**द्विवचनम्**	**बहुवचनम्**
प्रथमपुरुषः	अलभिष्ट	अलभिषाताम्	अलभिषत
मध्यमपुरुषः	अलभिष्ठाः	अलभिषाधाम्	अलभिध्वम्
उत्तमपुरुषः	अलभिषि	अलभिष्वहि	अलभिष्महि

(10). भविष्यति लृङ् (CONDITIONAL MOOD)

पुरुषाः	**एकवचनम्**	**द्विवचनम्**	**बहुवचनम्**
प्रथमपुरुषः	अलप्स्यत	अलप्स्येताम्	अलप्स्यन्त
मध्यमपुरुषः	अलप्स्यथाः	अलप्स्येथाम्	अलप्स्यध्वम्
उत्तमपुरुषः	अलप्स्ये	अलप्स्यावहि	अलप्स्यमहि

II.2.2.2.दिवादिगणपठिताः आत्मनेपदिनः

II.2.2.2.1. आत्मनेपदिनः > दिवादिगणपठिताः धातवः > जनी धातुः

जनी - प्रादुर्भावे (जन्/जा) आत्मनेपदी, दिवादिः

(1)वर्तमाने लट् (PRESENT TENSE)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	जायते	जायेते	जायन्ते
मध्यमपुरुषः	जायसे	जायेथे	जायध्वे
उत्तमपुरुषः	जाये	जायावहे	जायामहे

(2). परोक्षे लिट् (UN-KNOWN PAST TENSE)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	जज्ञे	जज्ञाते	जेज्ञिरे
मध्यमपुरुषः	जेज्ञिषे	जेज्ञाथे	जेज्ञिध्वे
उत्तमपुरुषः	जेज्ञे	जेज्ञिवहे	जेज्ञिमहे

(3) अनद्यतन भविष्यति लुट् (DISTANT FUTURE TENSE)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	जनिता	जनितारौ	जनितारः
मध्यमपुरुषः	जनितासे	जनितासाथे	जनिताध्वे
उत्तमपुरुषः	जनिताहे	जनितास्वहे	जनितास्महे

(4) भविष्यति लृट् (SIMPLE FUTURE TENSE)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	जनिष्यते	जनिष्येते	जनिष्यन्ते
मध्यमपुरुषः	जनिष्यसे	जनिष्येथे	जनिष्यध्वे
उत्तमपुरुषः	जनिष्ये	जनिष्यावहे	जनिष्यामहे

(5)लोट् (विधि- आदिषु= IMPERATIVE MOOD)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	जायताम्	जायेताम्	जायन्ताम्
मध्यमपुरुषः	जायस्व	जायेथाम्	जायध्वम्
उत्तमपुरुषः	जायै	जायावहै	जायामहै

(6)लङ् (अनद्यतन - भूते= DISTANT PAST TENSE)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	अजायत	अजायेताम्	अजायन्त
मध्यमपुरुषः	अजायथाः	अजायेथाम्	अजायध्वम्
उत्तमपुरुषः	अजाये	अजायावहि	अजायमहि

(7)विधिलिङ् (विधि- आदिषु= IMPERATIVE MOOD)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	जायेत	जायेयाताम्	जायेरन्
मध्यमपुरुषः	जायेथाः	जायेयाथाम्	जायेध्वम्
उत्तमपुरुषः	जायेय	जायेवहि	जायेमहि

(8) अशिषि लिङ् (BENEDICTORY MOOD)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	जनिषीष्ट	जनिषीयास्ताम्	जनिषीरन्
मध्यमपुरुषः	जनिषीष्ठाः	जनिषीयास्तम्	जनिषीध्वम्
उत्तमपुरुषः	जनिषीय	जनिषीवहि	जनिषीमहि

(9) भूते लुङ् (SIMPLE PAST)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	अजनि, अजनिष्ट	अजनिषातां	अजनिषत
मध्यमपुरुषः	अजनिष्ठाः	अजनिषातां	अजनिध्वम्
उत्तमपुरुषः	अजनिषि	अजनिष्वहि	अजनिष्महि

(10). भविष्यति लृङ् (CONDITIONAL MOOD)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	अजनिष्यत	अजनिष्येताम्	अजनिष्यन्त
मध्यमपुरुषः	अजनिष्यथाः	अजनिष्येथाम्	अजनिष्यध्वम्
उत्तमपुरुषः	अजनिष्ये	अजनिष्यावहि	अजनिष्यामहि

आत्मनेपदधातूनाम् उपसंहारः

एवम् अस्मिन् पाठ्यांशे केषाञ्चन आत्मनेपदिधातूनाम्,दशसु लकारेषु रूपाणि दर्शितानि। तत्र एध् , यत्,लभ् धातवः, भूआदिगणपठिताः,एध,यत,लभ इत्येवं रूपेण अकारान्तं मूलरूपं वहन्ति।जन धातुस्तु दिवादि-गणपठितः, जाय इति यकारान्तं मूलरूपं वहति। इतरगणपठितानाम् अपि आत्मनेपदधातूनां दशसु लकारेषु रूपाणि प्रायशः एवम् एव ऊहनीयानि भवन्ति।

SAQ: 1.एध् धातोः लट् लकारे, मध्यमपुरुष-रूपाणि लिखत ?

2.यत् धातोः लोट् लकारे, उत्तमपुरुष-एकवचनं लिखत ?

3.लभ् धातोः लृङ् लकारे नव रूपाणि लिखत ?

4.जन् धातोः लङ्लकारे, उत्तमपुरुषरूपाणि लिखत ?

II.2.3 उभयपदिनः

संस्कृतधातूनां स्वरूपपरः कश्चन विभागः अस्ति। तम् आधारीकृत्य धातवः, 1.परस्मैपदिनः 2.आत्मेपदिनः 3.उभयपदिनः इति त्रिविधाः वर्तन्ते। तत्र याः क्रियाः परस्मै = परसमर्पकतया ,उपादीयन्ते, तत्क्रियावाचकाः धातवः परस्मैपदिनः इति उच्यन्ते। याः क्रियाः आत्मने = स्वसमर्पकतया , उपादीयन्ते, तत्क्रियावाचकाः धातवः आत्मनेपदिनः उच्यन्ते इति पठितम्। काश्चन क्रियाः स्वसमर्पकतया, परसमर्पकतया च उपादीयन्ते। यदा तादृशधातूनां क्रियाफलम् आत्मगामि भवति तदा ते धातवः आत्मनेपदिनः भवन्ति। नाम तेषां धातूनाम् आत्मनेपदप्रत्ययाः भवन्ति। यदा च तादृशधातूनां क्रियाफलं परगामि भवति तदा ते धातवः परस्मैपदिनः भवन्ति। तदा तेषां धातूनां परस्मैपदप्रत्ययाः भवन्ति।एवं योषां धातूनां परस्मैपदप्रत्ययाः आत्मनेपदप्रत्ययाश्च भवन्ति तादृशाः धातवः उभयपदिनः इति उच्यन्ते।एवम् एतादृशानां कतिपयानाम् उभयपदिधातूनां, दशसु लकारेषु रूपाणि, इदानीम् अत्र प्रदर्श्यन्ते।

II.2.3.1.भ्वादिगणपठिताः उभयपदिनः धातवः

II.2.3.1.1. उभयपदिनः > भ्वादिगणपठिताः धातवः > पच् धातुः

A.डु पचष् - पाके , (पच)उभयपदी > परस्मैपदी, भ्वादिः

(1)वर्तमाने लट् (PRESENT TENSE)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	पचति	पचतः	पचन्ति
मध्यमपुरुषः	पचसि	पचथः	पचथ
उत्तमपुरुषः	पचामि	पचावः	पचामः

(2) परोक्षे लिट् (UN-KNOWN PAST TENSE)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	पपाच	पेचतुः	पेचुः
मध्यमपुरुषः	पेचिथ /पपक्थ	पेचथुः	पेच
उत्तमपुरुषः	पपाच,पपच	पेचिवव	पेचिम

(3) अनद्यतन भविष्यति लुट् (DISTANT FUTURE TENSE)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	पक्ता	पक्तारौ	पक्तारः
मध्यमपुरुषः	पक्तासि	पक्तास्थः	पक्तास्थ
उत्तमपुरुषः	पक्तास्मि	पक्तास्वः	पक्तास्मः

(4) भविष्यति लृट् (SIMPLE FUTURE TENSE)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	पक्ष्यति	पक्ष्यतः	पक्ष्यन्ति
मध्यमपुरुषः	पक्ष्यसि	पक्ष्यथः	पक्ष्यथ
उत्तमपुरुषः	पक्ष्यामि	पक्ष्यावः	पक्ष्यामः

(5)लोट् (विधि- आदिषु= IMPERATIVE MOOD)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	पचतु, पचतात्	पचताम्	पचन्तु
मध्यमपुरुषः	पच, पचतात्	पचतम्	पचत
उत्तमपुरुषः.	पचानि	पचाव	पचाम

(6)लङ् (अनद्यतन - भूते= DISTANT PAST TENSE)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	अपचत्	अपचताम्	अपचन्
मध्यमपुरुषः	अपचः	अपचतम्	अपचत
उत्तमपुरुषः	अपचम्	अपचाव	अपचाम

(7)विधिलिङ् (विधि- आदिषु= IMPERATIVE MOOD)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	पचेत्	पचेताम्	पचेयुः
मध्यमपुरुषः.	पचेः	पचेतम्	पचेत
उत्तमपुरुषः.	पचेयम्	पचेव	पचेम

(8) अशिषि लिङ् (BENEDICTORY MOOD)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	पच्यात्	पच्यास्ताम्	पच्यासुः
मध्यमपुरुषः	पच्याः	पच्यास्तम्	पच्यास्त
उत्तमपुरुषः	पच्यासम्	पच्यास्व	पच्यास्म

(9) भूते लुङ् (SIMPLE PAST)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	अपाक्षीत्	अपाक्ताम्	अपाक्षुः
मध्यमपुरुषः	अपाक्षीः	अपाक्तम्	अपाक्त
उत्तमपुरुषः	अपाक्षम्	अपाक्ष्व	अपाक्ष्म

(10) भविष्यति लृङ् (CONDITIONAL MOOD)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	अपक्ष्यत्	अपक्ष्यताम्	अपक्ष्यन्
मध्यमपुरुषः	अपक्ष्यः	अपक्ष्यतम्	अपक्ष्यत
उत्तमपुरुषः	अपक्ष्यम्	अपक्ष्याव	अपक्ष्याम

B.डु पचष् - पाके , (पच)उभयपदी > आत्मनेपदी, भ्वादिः

(1)वर्तमाने लट् (PRESENT TENSE)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	पचते	पचेते	पचन्ते
मध्यमपुरुषः	पचसे	पचेथे	पचध्वे
उत्तमपुरुषः	पचे	पचावहे	पचामहे

(2) परोक्षे लिट् (UN-KNOWN PAST TENSE)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	पेचे	पेचाते	पेचिरे
मध्यमपुरुषः	पेचिषे	पेचाथे	पेचिध्वे
उत्तमपुरुषः	पेचे	पेचिवहे	पेचिमहे

(3) अनद्यतन भविष्यति लुट् (DISTANT FUTURE TENSE)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	पक्ता	पक्तारौ	पक्तारः
मध्यमपुरुषः	पक्तासे	पक्तासाथे	पक्ताध्वे
उत्तमपुरुषः	पक्ताहे	पक्तास्वहे	पक्तास्महे

(4) भविष्यति लृट् (SIMPLE FUTURE TENSE)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	पक्ष्यते	पक्ष्येते	पक्ष्यन्ते
मध्यमपुरुषः	पक्ष्येसे	पक्ष्येथे	पक्ष्यध्वे
उत्तमपुरुषः	पक्ष्ये	पक्ष्यावहे	पक्ष्यामहे

(5)लोट् (विधि- आदिषु= IMPERATIVE MOOD)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	पचताम्	पचेताम्	पचन्ताम्
मध्यमपुरुषः	पचस्व	पचेथाम्	पचध्वम्
उत्तमपुरुषः	पचै	पचावहै	पचामहै

(6)लङ् (अनद्यतन - भूते= DISTANT PAST TENSE)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	अपचत	अपचेताम्	अपचन्त
मध्यमपुरुषः	अपचथाः	अपचेथाम्	अपचध्वम्
उत्तमपुरुषः	अपचे	अपचावहि	अपचामहि

(7)विधिलिङ् (विधि- आदिषु= IMPERATIVE MOOD)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	पचेत	पचेयाताम्	पचेरन्
मध्यमपुरुषः	पचेथाः	पचेयाथाम्	पचेध्वम्
उत्तमपुरुषः	पचेय	पचेवहि	पचेमहि

(8) अशिषि लिङ् (BENEDICTORY MOOD)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	पक्षीष्ट	पक्षीयास्ताम्	पक्षीरन्
मध्यमपुरुषः	पक्षीष्ठाः	पक्षीयास्थाम्	पक्षीध्वम्
उत्तमपुरुषः	पक्षीय	पक्षीवहि	पक्षीमहि

(9) भूते लुङ् (SIMPLE PAST)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	अपक्त	अपक्षाताम्	अपक्षत
मध्यमपुरुषः	अपक्थाः	अपक्षाथाम्	अपक्ढ्वम्
उत्तमपुरुषः	अपक्षि	अपक्षावहि	अपक्षामहि

(10) भविष्यति लृङ् (CONDITIONAL MOOD)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	अपक्ष्यत	अपक्ष्येताम्	अपक्ष्यन्त
मध्यमपुरुषः	अपक्ष्यथाः	अपक्ष्येथाम्	अपक्ष्यध्वम्
उत्तमपुरुषः	अपक्ष्ये	अपक्ष्यावहि	अपक्ष्यामहि

II.2.3.1.2. उभयपदिनः > भ्वादिगणपठिताः धातवः > यज् धातुः

A.यज- देवपूजासंगतिकरणदानेषु उभयपदी > परस्मैपदी, भ्वादिः

(1)वर्तमाने लट् (PRESENT TENSE)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	यजति	यजतः	यजन्ति
मध्यमपुरुषः	यजसि	यजथः	यजथ
उत्तमपुरुषः	यजामि	यजावः	यजामः

(2) परोक्षे लिट् (UN-KNOWN PAST TENSE)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	इयाज	ईजतुः	ईजुः
मध्यमपुरुषः	इयिजथ /इयष्ठ,	ईजथुः	ईज
उत्तमपुरुषः	इयाज,इयज	ईजिव	ईजिम

(3) अनद्यतन भविष्यति लुट् (DISTANT FUTURE TENSE)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	यष्टा	यष्टारौ	यष्टारः
मध्यमपुरुषः	यष्टासि	यष्टास्थः	यष्टास्थ
उत्तमपुरुषः	यष्टास्मि	यष्टास्वः	यष्टास्मः

(4) भविष्यति लृट् (SIMPLE FUTURE TENSE)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	यक्ष्यति	यक्ष्यतः	यक्ष्यन्ति
मध्यमपुरुषः	यक्ष्यसि	यक्ष्यथः	यक्ष्यथ
उत्तमपुरुषः	यक्ष्यामि	यक्ष्यावः	यक्ष्यामः

(5)लोट् (विधि- आदिषु= IMPERATIVE MOOD)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	यजतु, यजतात्	यजताम्	यजन्तु
मध्यमपुरुषः	यज, यजतात्	यजतम्	यजत
उत्तमपुरुषः.	यजानि	यजाव	यजाम

(6)लङ् (अनद्यतन - भूते= DISTANT PAST TENSE)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	अयजत्	अयजताम्	अयजन्
मध्यमपुरुषः	अयजः	अयजतम्	अयजत
उत्तमपुरुषः	अयजम्	अयजाव	अयजाम

(7)विधिलिङ् (विधि- आदिषु= IMPERATIVE MOOD)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	यजेत्	यजेताम्	यजेयुः
मध्यमपुरुषः.	यजेः	यजेतम्	यजेत
उत्तमपुरुषः.	यजेयम्	यजेव	यजेम

(8) अशिषि लिङ् (BENEDICTORY MOOD)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	इज्यात्	इज्यास्ताम्	इज्यासुः
मध्यमपुरुषः	इज्याः	इज्यास्तम्	इज्यास्त
उत्तमपुरुषः	इज्यासम्	इज्यास्व	इज्यास्म

(9) भूते लुङ् (SIMPLE PAST)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	अयाक्षीत्	अयाष्टाम्	अयाक्षुः
मध्यमपुरुषः	अयाक्षीः	अयाष्टम्	अयाष्ट
उत्तमपुरुषः	अयाक्षम्	अयाक्ष्व	अयाक्ष्म

(10) भविष्यति लृङ् (CONDITIONAL MOOD)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	अयक्ष्यत्	अयक्ष्यताम्	अयक्ष्यन्
मध्यमपुरुषः	अयक्ष्यः	अयक्ष्यतम्	अयक्ष्यत
उत्तमपुरुषः	अयक्ष्यम्	अयक्ष्याव	अयक्ष्याम

B.यज-देवपूजा-संगतिकरण-दानेषु उभयपदी > आत्मनेपदी, भ्वादिः

(1)वर्तमाने लट् (PRESENT TENSE)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	यजते	यजेते	यजन्ते
मध्यमपुरुषः	यजसे	यजेथे	यजध्वे
उत्तमपुरुषः	यजे	यजावहे	यजामहे

(2) परोक्षे लिट् (UN-KNOWN PAST TENSE)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	ईजे	ईजाते	ईजिरे
मध्यमपुरुषः	ईजिषे	ईजाथे	ईजिध्वे
उत्तमपुरुषः	ईजे	ईजिवहे	ईजिमहे

(3) अनद्यतन भविष्यति लुट् (DISTANT FUTURE TENSE)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	यष्टा	यष्टारौ	यष्टारः
मध्यमपुरुषः	यष्टासे	यष्टासाथे	यष्टाध्वे
उत्तमपुरुषः	यष्टाहे	यष्टास्वहे	यष्टास्महे

(4) भविष्यति लृट् (SIMPLE FUTURE TENSE)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	यक्ष्यते	यक्ष्येते	यक्ष्यन्ते
मध्यमपुरुषः	यक्ष्येसे	यक्ष्येथे	यक्ष्यध्वे
उत्तमपुरुषः	यक्ष्ये	यक्ष्यावहे	यक्ष्यावहे

(5)लोट् (विधि- आदिषु= IMPERATIVE MOOD)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	यजताम्	यजेताम्	यजन्ताम्
मध्यमपुरुषः	यजस्व	यजेथाम्	यजध्वम्
उत्तमपुरुषः	यजै	यजावहै	यजामहै

(6)लङ् (अनद्यतन - भूते= DISTANT PAST TENSE)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	अयजत	अयजेताम्	अयजन्त
मध्यमपुरुषः	अयजथाः	अयजेथाम्	अयजध्वम्
उत्तमपुरुषः	अयजे	अयजावहि	अयजामहि

(7)विधिलिङ् (विधि- आदिषु= IMPERATIVE MOOD)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	यजेत	यजेयाताम्	यजेरन्
मध्यमपुरुषः	यजेथाः	यजेयाथाम्	यजेध्वम्
उत्तमपुरुषः	यजेय	यजेवहि	यजेमहि

(8) अशिषि लिङ् (BENEDICTORY MOOD)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	यक्षीष्ट	यक्षीयास्ताम्	यक्षीरन्
मध्यमपुरुषः	यक्षीष्ठाः	यक्षीयास्थाम्	यक्षीध्वम्
उत्तमपुरुषः	यक्षीय	यक्षीवहि	यक्षीमहि

(9) भूते लुङ् (SIMPLE PAST)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	अयष्ट	अयक्षाताम्	अयक्षत
मध्यमपुरुषः	अयष्ठाः	अयक्षाथां	अयक्ष्ढ्वम्
उत्तमपुरुषः	अयक्षि	अयाक्षावहि	अयाक्षामहि

(10) भविष्यति लृङ् (CONDITIONAL MOOD)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	अयक्ष्यत	अयक्ष्येताम्	अयक्ष्यन्त
मध्यमपुरुषः	अयक्ष्यथाः	अयक्ष्येथाम्	अयक्ष्यध्वम्
उत्तमपुरुषः	अयक्ष्ये	अयक्ष्यावहि	अयक्ष्यामहि

II.2.3.1.3. उभयपदिनः > भ्वादिगणपठिताः धातवः > णीञ् धातुः

A.णीञ् - प्रापणे उभयपदी > परस्मैपदी, भ्वादिः

(1)वर्तमाने लट् (PRESENT TENSE)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	नयति	नयतः	नयन्ति
मध्यमपुरुषः	नयसि	नयथः	नयथ
उत्तमपुरुषः	नयामि	नयावः	नयामः

(2) परोक्षे लिट् (UN-KNOWN PAST TENSE)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	निनाय	निन्यतुः	निन्युः
मध्यमपुरुषः	निनयिथ/निनेथ	निन्यथुः	निन्य
उत्तमपुरुषः	निनाय/निनय	निन्यिव	निन्यिम

(3) अनद्यतन भविष्यति लुट् (DISTANT FUTURE TENSE)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	नेता	नेतारौ	नेतारः
मध्यमपुरुषः	नेतासि	नेतास्थः	नेतास्थ
उत्तमपुरुषः	नेतास्मि	नेतास्वः	नेतास्मः

4) भविष्यति लृट् (SIMPLE FUTURE TENSE)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	नेष्यति	नेष्यतः	नेष्यन्ति
मध्यमपुरुषः	नेष्यसि	नेष्यथः	नेष्यथ
उत्तमपुरुषः	नेष्यामि	नेष्यावः	नेष्यामः

(5)लोट् (विधि- आदिषु= IMPERATIVE MOOD)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	नयतु, नयतात्	नयताम्	नयन्तु
मध्यमपुरुषः	नय, नयतात्	नयतम्	नयत
उत्तमपुरुषः.	नयानि	नयाव	नयाम

(6)लङ् (अनद्यतन - भूते= DISTANT PAST TENSE)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	अनयत्	अनयताम्	अनयन्
मध्यमपुरुषः	अनयः	अनयतम्	अनयत
उत्तमपुरुषः	अनयम्	अनयाव	अनयाम

(7)विधिलिङ् (विधि- आदिषु= IMPERATIVE MOOD)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	नयेत्	नयेताम्	नयेयुः
मध्यमपुरुषः.	नयेः	नयेतम्	नयेत
उत्तमपुरुषः.	नयेयम्	नयेव	नयेम

(8) अशिषि लिङ् (BENEDICTORY MOOD)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	नीयात्	नीयास्ताम्	नीयासुः
मध्यमपुरुषः	नीयाः	नीयास्तम्	नीयास्त
उत्तमपुरुषः	नीयासम्	नीयास्व	नीयास्म

(9) भूते लुङ् (SIMPLE PAST)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	अनैषीत्	अनैष्टाम्	अनैषुः
मध्यमपुरुषः	अनैषीः	अनैष्टम्	अनैष्ट
उत्तमपुरुषः	अनैषम्	अनैष्व	अनैष्म

(10) भविष्यति लृङ् (CONDITIONAL MOOD)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	अनेष्यत्	अनेष्यताम्	अनेष्यन्
मध्यमपुरुषः	अनेष्यः	अनेष्यतम्	अनेष्यत
उत्तमपुरुषः	अनेष्यम्	अनेष्याव	अनेष्याम

B.णीञ् - प्रापणे उभयपदी > आत्मनेपदी, भ्वादिः

(1)वर्तमाने लट् (PRESENT TENSE)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	नयते	नयेते	नयन्ते
मध्यमपुरुषः	नयसे	नयेथे	नयध्वे
उत्तमपुरुषः	नये	नयावहे	नयामहे

(2) परोक्षे लिट् (UN-KNOWN PAST TENSE)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	निन्ये	निन्याते	निन्यिरे
मध्यमपुरुषः	निन्यिषे	निन्याथे	निन्यिध्वे
उत्तमपुरुषः	निन्ये	निन्यिवहे	निन्यिमहे

(3) अनद्यतन भविष्यति लुट् (DISTANT FUTURE TENSE)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	नेता	नेतारौ	नेतारः
मध्यमपुरुषः	नेतासे	नेतासाथे	नेताध्वे
उत्तमपुरुषः	नेताहे	नेतास्वहे	नेतास्महे

(4) भविष्यति लृट् (SIMPLE FUTURE TENSE)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	नेष्यते	नेष्येते	नेष्यन्ते
मध्यमपुरुषः	नेष्यसे	नेष्येथे	नेष्यध्वे
उत्तमपुरुषः	नेष्ये	नेष्यावहे	नेष्यामहे

(5)लोट् (विधि- आदिषु= IMPERATIVE MOOD)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	नयताम्	नयेताम्	नयन्ताम्
मध्यमपुरुषः	नयस्व	नयेथाम्	नयध्वम्
उत्तमपुरुषः.	नयै	नयावहै	नयामहै

(6)लङ् (अनद्यतन - भूते= DISTANT PAST TENSE)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	अनयत	अनयेताम्	अनयन्त
मध्यमपुरुषः	अनयथाः	अनयेथाम्	अनयध्वम्
उत्तमपुरुषः	अनये	अनयावहि	अनयामहि

(7)विधिलिङ् (विधि- आदिषु= IMPERATIVE MOOD)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	नयेत	नयेयाताम्	नयेरन्
मध्यमपुरुषः.	नयेथाः	नयेयाथाम्	नयेध्वम्
उत्तमपुरुषः.	नयेय	नयेवहि	नयेमहि

(8) अशिषि लिङ् (BENEDICTORY MOOD)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	नेषीष्ट	नेषीयास्ताम्	नेषीरन्
मध्यमपुरुषः	नेषीष्ठाः	नेषीयाथाम्	नेषीध्वम्
उत्तमपुरुषः	नेषीय	नेषीवहि	नेषीमहि

(9) भूते लुङ् (SIMPLE PAST)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	अनेष्ट	अनेषाताम्	अनेषत
मध्यमपुरुषः	अनेष्ठाः	अनेषाथाम्	अनेड्वम्
उत्तमपुरुषः	अनेषि	अनेष्वहि	अनेष्महि

(10) भविष्यति लृङ् (CONDITIONAL MOOD)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	अनेष्यत	अनेष्येताम्	अनेष्यन्त
मध्यमपुरुषः	अनेष्यथाः	अनेष्येथाम्	अनेष्यध्वम्
उत्तमपुरुषः	अनेष्ये	अनेष्यावहि	अनेष्यामहि

II.2.3.2. तनादिगणपठिताः (उभयपदिनः धातवः)

II.2.3.2.1 उभयपदिनः > तनादिः > कृञ् धातुः

A.डु कृञ् - करणे > उभयपदी > परस्मैपदी, तनादिः

(1)वर्तमाने लट् (PRESENT TENSE)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	करोति	कुरुतः	कुर्वन्ति
मध्यमपुरुषः	करोषे	कुरुथः	कुरुथ
उत्तमपुरुषः	करोमि	कुर्वः	कुर्मः

(2) परोक्षे लिट् (UN-KNOWN PAST TENSE)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	चकार	चक्रतुः	चक्रुः
मध्यमपुरुषः	चकर्थ	चक्रथुः	चक्र
उत्तमपुरुषः	चकार/चकर	चक्रिव	चक्रिम

(3) अनद्यतन भविष्यति लुट् (DISTANT FUTURE TENSE)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	कर्ता	कर्तारौ	कर्तारः
मध्यमपुरुषः	कर्तासि	कर्तास्थः	कर्तास्थ
उत्तमपुरुषः	कर्तास्मि	कर्तास्वः	कर्तास्मः

(4) भविष्यति लृट् (SIMPLE FUTURE TENSE)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	करिष्यति	करिष्यतः	करिष्यन्ति
मध्यमपुरुषः	करिष्यसि	करिष्यथः	करिष्यथ
उत्तमपुरुषः	करिष्यामि	करिष्यावः	करिष्यामः

(5)लोट् (विधि- आदिषु= IMPERATIVE MOOD)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	करोतु, कुरुतात्	कुरुताम्	कुर्वन्तु
मध्यमपुरुषः	कुरु,कुरुतात्	कुरुतम्	कुरुत
उत्तमपुरुषः	करवाणि	करवाव	करवाम

(6)लङ् (अनद्यतन - भूते= DISTANT PAST TENSE)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	अकरोत्	अकुरुताम्	अकुर्वन्
मध्यमपुरुषः	अकरोः	अकुरुतम्	अकुरुत
उत्तमपुरुषः	अकरवम्	अकरवाव	अकरवाम

(7)विधिलिङ् (विधि- आदिषु= IMPERATIVE MOOD)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	कुर्यात्	कुर्याताम्	कुर्युः
मध्यमपुरुषः	कुर्याः	कुर्यातम्	कुर्यात
उत्तमपुरुषः	कुर्याम्	कुर्याव	कुर्याम

(8) अशिषि लिङ् (BENEDICTORY MOOD)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	क्रियात्	क्रियास्ताम्	क्रियासुः
मध्यमपुरुषः	क्रियाः	क्रियास्तम्	क्रियास्त
उत्तमपुरुषः	क्रियासम्	क्रियास्व	क्रियास्म

(9) भूते लुङ् (SIMPLE PAST)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	अकार्षीत्	अकार्ष्टाम्	अकार्षुः
मध्यमपुरुषः	अकार्षीः	अकार्ष्टम्	अकार्ष्ट
उत्तमपुरुषः	अकार्षम्	अकार्ष्व	अकार्ष्म

(10) भविष्यति लृङ् (CONDITIONAL MOOD)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	अकरिष्यत्	अकरिष्यताम्	अकरिष्यन्
मध्यमपुरुषः	अकरिष्यः	अकरिष्यतम्	अकरिष्यत
उत्तमपुरुषः	अकरिष्यम्	अकरिष्याव	अकरिष्याम

III.4.B.डु कृञ् - करणे > उभयपदी > आत्मनेपदी, तनादिः

(1)वर्तमाने लट् (PRESENT TENSE)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	कुरुते	कुर्वाते	कुर्वते
मध्यमपुरुषः	कुरुषे	कुर्वाथे	कुरुध्वे
उत्तमपुरुषः	कुर्वे	कुर्वहे	कुर्महे

(2) परोक्षे लिट् (UN-KNOWN PAST TENSE)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	चक्रे	चक्राते	चक्रिरे
मध्यमपुरुषः	चकृषेषे	चक्राथे	चकृध्वे
उत्तमपुरुषः	चक्रे	चकृवहे	चकृमहे

(3) अनद्यतन भविष्यति लुट् (DISTANT FUTURE TENSE)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	कर्ता	कर्तारौ	कर्तारः
मध्यमपुरुषः	कर्तासे	कर्तासाथे	कर्ताध्वे
उत्तमपुरुषः	कर्ताहे	कर्तास्वहे	कर्तास्महे

(4) भविष्यति लृट् (SIMPLE FUTURE TENSE)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	करिष्यते	करिष्येते	करिष्यन्ते
मध्यमपुरुषः	करिष्यसे	करिष्येथे	करिष्यध्वे
उत्तमपुरुषः	करिष्ये	करिष्यावहे	करिष्यामहे

(5)लोट् (विधि- आदिषु= IMPERATIVE MOOD)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	कुरुताम्	कुर्वाताम्	कुर्वताम्
मध्यमपुरुषः	कुरुष्व	कुर्वाथाम्	कुरुध्वम्
उत्तमपुरुषः	करवै	करवावहै	करवामहै

(6)लङ् (अनद्यतन - भूते= DISTANT PAST TENSE)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	अकुरुत	अकुर्वाताम्	अकुर्वत
मध्यमपुरुषः	अकुरुथाः	अकुर्वाथाम्	अकुरुध्वम्
उत्तमपुरुषः	अकुर्वि	अकुर्वहि	अकुर्महि

(7)विधिलिङ् (विधि- आदिषु= IMPERATIVE MOOD)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	कुर्वीत	कुर्वीयाताम्	कुर्वीरन्
मध्यमपुरुषः	कुर्वीथाः	कुर्वीयाथाम्	कुर्वीध्वम्
उत्तमपुरुषः	कुर्वीय	कुर्वीवहि	कुर्वीमहि

(8) अशिषि लिङ् (BENEDICTORY MOOD)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	कृषीष्ट	कृषीयास्ताम्	कृषीरन्
मध्यमपुरुषः	कृषीष्ठाः	कृषीयास्थाम्	कृषीढ्वम्
उत्तमपुरुषः	कृषीय	कृषीवहि	कृषीमहि

(9) भूते लुङ् (SIMPLE PAST)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	अकृत	अकृषाताम्	अकृषत
प्रथमपुरुषः	अकृथाः	अकृषाथाम्	अकृढ्वम्
प्रथमपुरुषः	अकृषि	अकृष्वहि	अकृष्महि

(10) भविष्यति लृङ् (CONDITIONAL MOOD)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	अकरिष्यत	अकरिष्येताम्	अकरिष्यन्त
मध्यमपुरुषः	अकरिष्यथाः	अकरिष्येथाम्	अकरिष्यध्वम्
उत्तमपुरुषः	अकरिष्ये	अकरिष्यावहि	अकरिष्यामहि

II.2.3.3.चुरादिगणपठिताः (उभयपदिनः धातवः)

II.2.3.3.1 उभयपदिनः > चुरादिः > चुर धातुः

A.चुर - स्तेये > उभयपदी > परस्मैपदी, चुरादिः

(1)वर्तमाने लट् (PRESENT TENSE)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	चोरयति	चोरयतः	चोरयन्ति
मध्यमपुरुषः	चोरयसि	चोरयथः	चोरयथ
उत्तमपुरुषः	चोरयामि	चोरयावः	चोरयामः

(2)A परोक्षे लिट् (UN-KNOWN PAST TENSE)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	चोरयाञ्चकार	चोरयाञ्चक्रतुः	चोरयाञ्चक्रुः
मध्यमपुरुषः	चोरयाञ्चकर्थ	चोरयाञ्चक्रथुः	चोरयाञ्चक्र
उत्तमपुरुषः	चोरयाञ्चकार/चोरयाञ्चकर	चोरयाञ्चकृव	चोरयाञ्चकृम

(2)B परोक्षे लिट् (UN-KNOWN PAST TENSE)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	चोरयाम्बभूव	चोरयाम्बभूवतुः	चोरयाम्बभूवुः
मध्यमपुरुषः	चोरयाम्बभूविथ	चोरयाम्बभूवथुः	चोरयाम्बभूव
उत्तमपुरुषः	चोरयाम्बभूव	चोरयाम्बभूविव	चोरयाम्बभूविम

(2)C परोक्षे लिट् (UN-KNOWN PAST TENSE)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	चोरयामास	चोरयामासतुः	चोरयामासुः
मध्यमपुरुषः	चोरयामासिथ	चोरयामासथुः	चोरयामास
उत्तमपुरुषः	चोरयामास	चोरयामासिव	चोरयामासिम

(3) अनद्यतन भविष्यति लुट् (DISTANT FUTURE TENSE)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	चोरयिता	चोरयितारौ	चोरयितारः
मध्यमपुरुषः	चोरयितासि	चोरयितास्थः	चोरयितास्थ
उत्तमपुरुषः	चोरयितास्मि	चोरयितास्वः	चोरयितास्मः

(4) भविष्यति लृट् (SIMPLE FUTURE TENSE)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	चोरयिष्यति	चोरयिष्यतः	चोरयिष्यन्ति
मध्यमपुरुषः	चोरयिष्यसि	चोरयिष्यथः	चोरयिष्यथ
उत्तमपुरुषः	चोरयिष्यामि	चोरयिष्यावः	चोरयिष्यामः

(5)लोट् (विधि- आदिषु= IMPERATIVE MOOD)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	चोरयतु, चोरयतात्	चोरयताम्	चोरयन्तु
मध्यमपुरुषः	चोरय, चोरयतात्	चोरयतम्	चोरयत
उत्तमपुरुषः.	चोरयानि	चोरयाव	चोरयाम

(6)लङ् (अनद्यतन - भूते= DISTANT PAST TENSE)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	अचोरयत्	अचोरयताम्	अचोरयन्
मध्यमपुरुषः	अचोरयः	अचोरयतम्	अचोरयत
उत्तमपुरुषः	अचोरयम्	अचोरयाव	अचोरयाम

(7)विधिलिङ् (विधि- आदिषु= IMPERATIVE MOOD)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	चोरयेत्	चोरयेताम्	चोरयेयुः
मध्यमपुरुषः.	चोरयेः	चोरयेतम्	चोरयेत
उत्तमपुरुषः.	चोरयेयम्	चोरयेव	चोरयेम

(8) अशिषि लिङ् (BENEDICTORY MOOD)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	चोर्यात्	चोर्यास्ताम्	चोर्यासुः
मध्यमपुरुषः	चोर्याः	चोर्यास्तम्	चोर्यास्त
उत्तमपुरुषः	चोर्यासम्	चोर्यास्व	चोर्यास्म

(9) भूते लुङ् (SIMPLE PAST)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	अचूचुरत्	अचूचुरताम्	अचूचुरन्
मध्यमपुरुषः	अचूचुरः	अचूचुरतं	अचूचुरत
उत्तमपुरुषः	अचूचुरम्	अचूचुराव	अचूचुराम

(10) भविष्यति लृङ् (CONDITIONAL MOOD)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	अचोरयिष्यत्	अचोरयिष्यताम्	अचोरयिष्यन्
मध्यमपुरुषः	अचोरयिष्यः	अचोरयिष्यतम्	अचोरयिष्यत
उत्तमपुरुषः	अचोरयिष्यम्	अचोरयिष्याव	अचोरयिष्याम

II.2.3.3.1.B.चुर - स्तेये > उभयपदी > आत्मनेपदी, चुरादिः

(1)वर्तमाने लट् (PRESENT TENSE)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	चोरयते	चोरयेते	चोरयन्ते
मध्यमपुरुषः	चोरयसे	चोरयेथे	चोरयध्वे
उत्तमपुरुषः	चोरये	चोरयावहे	चोरयामहे

(2) परोक्षे लिट् (UN-KNOWN PAST TENSE)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	चोरयाञ्चक्रे	चोरयाञ्चक्राते	चोरयाञ्चक्रिरे
मध्यमपुरुषः	चोरयाञ्चकृषे	चोरयाञ्चक्राथे	चोरयाञ्चकृध्वे
उत्तमपुरुषः	चोरयाञ्चक्रे	चोरयाञ्चकृवहे	चोरयाञ्चकृमहे

(3) अनद्यतन भविष्यति लुट् (DISTANT FUTURE TENSE)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	चोरयिता	चोरयितारौ	चोरयितारः
मध्यमपुरुषः	चोरयितासे	चोरयितासाथे	चोरयिताध्वे
उत्तमपुरुषः	चोरयिताहे	चोरयितास्वहे	चोरयितास्महे

(4) भविष्यति लृट् (SIMPLE FUTURE TENSE)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	चोरयिष्यते	चोरयिष्येते	चोरयिष्यन्ते
मध्यमपुरुषः	चोरयिष्यसे	चोरयिष्येथे	चोरयिष्यध्वे
उत्तमपुरुषः	चोरयिष्ये	चोरयिष्यावहे	चोरयिष्यामहे

(5)लोट् (विधि- आदिषु= IMPERATIVE MOOD)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	चोरयताम्	चोरयेताम्	चोरयन्ताम्
मध्यमपुरुषः	चोरयस्व	चोरयेथाम्	चोरयध्वम्
उत्तमपुरुषः	चोरयै	चोरयावहै	चोरयामहै

(6)लङ् (अनद्यतन - भूते= DISTANT PAST TENSE)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	अचोरयत	अचोरयेताम्	अचोरयन्त
मध्यमपुरुषः	अचोरयथाः	अचोरयेथाम्	अचोरयध्वम्
उत्तमपुरुषः	अचोरये	अचोरयावहि	अचोरयामहि

(7)विधिलिङ् (विधि- आदिषु= IMPERATIVE MOOD)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	चोरयेत	चोरयेयाताम्	चोरयेरन्
मध्यमपुरुषः	चोरयेथाः	चोरयेयाथाम्	चोरयेध्वम्
उत्तमपुरुषः	चोरयेय	चोरयेवहि	चोरयेमहि

(8) अशिषि लिङ् (BENEDICTORY MOOD)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	चोरयिषीष्ट	चोरयिषीयास्ताम्	चोरयिषीरन्
मध्यमपुरुषः	चोरयिषीष्ठाः	चोरयिषीयास्थाम्	चोरयिषीढ्वम्
उत्तमपुरुषः	चोरयिषीय	चोरयिषीवहि	चोरयिषीमहि

(9) भूते लुङ् (SIMPLE PAST)

पुरुषाः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	अचूचुरत	अचूचुरेताम्	अचूचुरन्त
प्रथमपुरुषः	अचूचुरेथाः	अचूचुरेथाम्	अचूचुरध्वम्
प्रथमपुरुषः	अचूचुरि	अचूचुरावहि	अचूचुरामहि

(10) **भविष्यति लृङ्** (CONDITIONAL MOOD)

पुरुषाः	**एकवचनम्**	**द्विवचनम्**	**बहुवचनम्**
प्रथमपुरुषः	अचोरयिष्यत	अचोरयिष्येताम्	अचोरयिष्यन्त
मध्यमपुरुषः	अचोरयिष्यथाः	अचोरयिष्येथाम्	अचोरयिष्यध्वम्
उत्तमपुरुषः	अचोरयिष्ये	अचोरयिष्यावहि	अचोरयिष्यामहि

II.3.उपसंहारः

एवम् अत्र परस्मैपदिनाम् आत्मनेपदिनाम् उभयपदिनां च केषाञ्चन धातूनां दशसु लकारेषु रूपाणि प्रदर्शितानि। तानि आदर्शतया स्वीकृत्य इतरेषां धातूनां रूपाणि अवगन्तव्यानि । तेषां प्रयोगश्च क्रियाफलानुगुणतया, नाम क्रियाफलस्य आत्मगामित्वे =कर्तृगामित्वे, आत्मनेपदप्रत्ययान्तानां धातुरूपाणां प्रयोगः, परगामित्वे परस्मैपदप्रत्ययान्तानां धातुरूपाणां प्रयोगः, यदि भवति तदा प्रयुक्तं वाक्यं शास्त्रीयतां पुष्णाति । भाषा च सुन्दरा भवति।

II.4.अभ्यासः

SAQ: 1.आत्मनेपदपच् धातोः लट् लकारे, प्रथमपुरुष-एकवचनम्।
2.परस्मैपदयज् धातोः लोट् लकारे, मध्यमपुरुष-एकवचनम्।
3.आत्मनेपदकृञ् धातोः लृट् लकारे, उत्तमपुरुष-बहुवचनम्।
4.आत्मनेपदचुर् धातोः लङ्लकारे, उत्तमपुरुषरूपाणि ।

II.4.लक्ष्याणि ;

प्रत्यक्षज्ञानम्, प्रत्यक्षप्रमाणम् इति उभयत्र प्रत्यक्षपदम् एव श्रूयते। एवं ज्ञान-प्रमाणयोः उभयोः विषये प्रत्यक्षपदप्रयोगः , कुत्र ज्ञानपरतया प्रयुक्तम् ? कुत्र प्रमाणपरतया प्रयुक्तम् ? इति अध्येतॄणां भ्रान्तिं जनयति । प्राथमिकस्तरे, तत् अवश्यं विमृश्य अध्येत्रा अवगन्तव्यम् अस्ति । किञ्च प्रत्यक्षपदं अक्ष्णोः प्रति इति व्युत्पत्त्या नेत्रयोः अभिमुखं यत् वस्तु वर्तते तत् वस्तुनः एव ज्ञानस्य ग्राहकं वा,बोधकं वा, वाचकं वा भवति। तर्हि गन्धस्य वा, रसस्य वा, स्पर्शस्य वा, नेत्रयोः अभिमुखे अभावात् ,गन्धप्रत्यक्षम्, रसप्रत्यक्षम्, स्पर्शप्रत्यक्षम्, इत्यादिप्रयोगाणाम् अर्थः कथं सङ्गतः भवति ? इति प्रश्नः उदेति। अतः तदर्थसङ्गतये प्रत्यक्षपदस्य विस्तृतार्थबोधकत्वं कल्पनीयम् अस्ति। तथा हि - वीणावादने एव पारङ्गतस्य बोधकं प्रवीणपदं यथा वा सर्वेषु तत्तत् विषयेषु पारङ्गतस्यापि वाचकं भवति, कुशानां लवने एव समर्थस्य वाचकं तत्तत् सर्वक्रियानिर्वहणे समर्थस्यापि वाचकं भवति , तथा एव नेत्रयोः अभिमुखे स्थितस्यैव ज्ञानस्य बोधकं प्रत्यक्षपदम् अपि सर्वेन्द्रियाणाम् अभिमुखे स्थितस्य ज्ञानस्यापि वाचकं भवति। तेन गन्धप्रत्यक्षम्, रसप्रत्यक्षम्, स्पर्शप्रत्यक्षम्, इत्यादिप्रयोगाणाम् अर्थः च सङ्गतः भवति।तादृशप्रत्यक्षज्ञान-असाधारणकारणस्य प्रत्यक्षप्रमाणत्वव्यवहारश्च युज्यते। एवम् अत्र प्रत्यक्षज्ञानजनकानि कानि ? तानि कति ? तानि कति ? इन्द्रियैः अर्थसम्बन्धः कथम् ? तादृशसम्बन्धाश्च कति ? अत्र ज्ञातव्याः भवन्ति।

* * *